

**CENTAR ZA EKONOMSKA I FINANSIJSKA ISTRAŽIVANJA
BEOGRAD**

ODITOR

Časopis za menadžment, pravo i finansije

9.

Časopis je kategorizovan za 2018. godinu kao M53 od strane Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, indeksiran na ERIH PLUS listi časopisa i SCIndeks citatnoj bazi

Časopis ODITOR
(M53, ERIH C - vrhunski nacionalni časopisi)

Beograd, Vol. V, Br. 02/2019.

Izdavač – Publisher
CENTAR ZA EKONOMSKA I FINANSIJSKA ISTRAŽIVANJA
Lomina br. 2, 11000 Beograd
Tel. +381694979205
Web: www.cefi.edu.rs
e-mail: cefi@cefi.edu.rs

Suizdavači:
Univerzitet za poslovne studije, Banja Luka, Republika Srpska, Bosna i
Hercegovina
Visoka škola EPOHA Beograd, Republika Srbija
Visoka škola za menadžment i ekonomiju Kragujevac, Republika Srbija
Visoka škola modernog biznisa, Beograd, Republika Srbija
Poslovni i pravni fakultet, Mladenovac, Republika Srbija

ISSN 2217- 401X (štampano/print)
ISSN 2683-3476 (Online)

PRESEDNIK SAVETA – PUBLISHING COUNCIL PRESIDENT
Prof. dr Svetlana Ignjatijević

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK – EDITOR IN CHIEF
Prof. dr Slavko Vukša

Izdavački savet – Publishing Council
*prof. dr Dragomir Đorđević, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment,
Novi Sad, R. Srbija*
prof. dr Čedomir Ljubojević, Visoka škola modernog biznisa, Beograd, R. Srbija
*prof. dr Duško Jovanović, Visoka škola za menadžment i ekonomiju, Kragujevac,
R. Srbija*
*prof. dr Radovan Klincov, Univerzitet za poslovne studije, Banja Luka, R. Srpska,
BiH*
prof. dr Aleksandar Prnjat, Univerzitet Alfa BK, Beograd, R. Srbija
prof. dr Milija Bogavac, Poslovni i pravni fakultet, Mladenovac, R. Srbija
*prof. dr Branislav Jakić, Fakultet za primenjeni menadžment ekonomiju i
finansije, Beograd, R. Srbija*

Međunarodni recenzentski redakcijski odbor – International Review Editorial Board

prof. dr Slavko Vukša, Visoka škola za menadžment i ekonomiju, Kragujevac, R. Srbija

Prof. dr Bogdan Ilić, Univerzitet za poslovne studije, Banja Luka, R. Srpska, Bosna i Hercegovina

Prof. dr Rosa Andžić, Visoka škola za menadžment i ekonomiju, Kragujevac, R. Srbija

prof. dr Dragomir Đorđević, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe, Novi Sad, R. Srbija

prof. dr Branislav Jakić, Fakultet za primenjeni menadžment, ekonomiju i finansije, Beograd, R. Srbija

prof. dr Ivan Milojević, Vojna akademija, Beograd, R. Srbija

prof. dr Svetlana Ignjatijević, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, Novi Sad, R. Srbija

Ph.D Nikola Gradojevic, associate professor Department of Economics and Finance, University of Guelph, Canada

doc. dr Bojan Savić, Poljoprivredni fakultet, Univerziteta u Beogradu, R. Srbija

prof. dr Drago Cvijanović, Fakultet za hotelijerstvo i turizam, Vrnjačka Banja, R. Srbija

prof. dr Ljubiša Dabić, Visoka škola za menadžment i ekonomiju, Kragujevac, R. Srbija

Ph.D Janez Potocnik, Ministarstvo za gospodarski razvoj in tehnologijo, Republika Slovenia

prof. dr Snežana Krstić, Vojna akademija, Beograd, R. Srbija

prof. dr Predrag Jovićević, Fakultet za primenjeni menadžment ekonomiju i finansije, Beograd, R. Srbija

prof. dr Milojko Janošević, Vojnomedicinska akademija, Beograd, R. Srbija

Ph. D., Goran Buturac, Full professor and Scientific Adviser, Zagreb, School of Economics and Management, Croatia, Institute of Economics, Zagreb, Croatia

Ph. D., Cristina Pocol, Associate Professor, University of Agricultural Sciences and Veterinary Medicine of Cluj Napoca, Romania

Ph. D., Daniele Cavicchioli, Assistant Professor, Università degli Studi di Milano, Department of Economics, Milano, Italy

prof. dr Vidoje Moračanin, Poslovni i pravni fakultet, Beograd, R. Srbija

doc. dr Milan Mihajlović, Vojna akademija, Beograd, R. Srbija

prof. dr Gordana Ljubojević, Visoka škola modernog biznisa, Beograd, R. Srbija
prof. dr Jozefina Beke Trivunac, Univerzitet Alfa BK, Beograd, R. Srbija
doc. dr Marjan Mirčevski, Vojnomedicinska akademija, Beograd, R. Srbija
prof. dr Anđelka Aničić, Visoka poslovna škola „Čačak“, Beograd, R. Srbija
prof. dr Ilija Šušić, Univerzitet za poslovne studije, Banja Luka, R. Srpska, Bosna i Hercegovina
prof. dr Boško Nadoveza, Evropski univerzitet, Brčko, Bosna i Hercegovina
doc. dr Nikola Milenković, Visoka škola za menadžment i ekonomiju, Kragujevac, R. Srbija
doc. dr Marija Knežević, Visoka škola EPOHA, Beograd, R. Srbija

Lektor – Proofreader
Slobodan Vukoje, Beograd, R. Srbija

Tehnički urednik - Technical editor
Branislav Jovanović, Kragujevac, R. Srbija

Časopis izlazi tri puta godišnje – The magazine is published three times a year
(april, avgust, decembar)

SADRŽAJ ČASOPISA BROJ 02/2019

KLJUČNE DETERMINANTE RAZVOJA FINANSIJSKOG SISTEMA.....	7
Milka Grbić	
OGRANIČENJA SVOJINE U VIDU SUSEDSKIH PRAVA U RIMSKOM PRAVU ...	22
Milica Župljanić, Mirjana Zorić, Valentina Jovanović	
FISKALNA ODRŽIVOST MAKROEKONOMSKOG SISTEMA ČLANICA EVROPSKE UNIJE	32
Aleksandar Živković, Nemanja Pantić, Milovan Rosić	
POSLOVNA ETIKA U FUNKCIJI USPEŠNOG POSLOVANJA SAVREMENIH KOMPANIJA	42
Slobodan Rakić, Vladimir Adamović	
PRAVILA TEHNIČKE PRIPREME RADOVA.....	58

KLJUČNE DETERMINANTE RAZVOJA FINANSIJSKOG SISTEMA

Milka Grbić¹

doi: 10.5937/Oditor1902007G

Pregledni rad

UDK: 336

Rezime

Finansijski sistem predstavlja jedan od najznačajnijih segmenata svake tržišne privrede. Složenost funkcionisanja finansijskog sistema i značaj koji ima za realne tokove u privredi zahteva razmatranje brojnih faktora koji determinišu njegov razvoj. Stoga, cilj ovog rada je identifikacija ključnih determinanti razvoja finansijskog sistema i ukazivanje na njihove pozitivane i/ili negativane efekte na performanse finansijskog sistema. Uvažavajući složenost navedene problematike, u radu je primenjena kvalitativna metodologija, utemeljena na dominantnoj primeni metoda analitičke deskripcije. Rezultati istraživanja ukazuju da se među najuticajnijim faktorima koji opredeljuju razvoj finansijskog sistema izdvajaju: političko i makroekonomsko okruženje, finansijska represija i liberalizacija, pravna tradicija, finansijska regulativa i supervizija i struktura vlasništva finansijskih institucija.

Ključne reči: *finansijski sistem, političko i makroekonomsko okruženje, pravno tradicija, finansijska regulativa i supervizija.*

JEL: G20, G28, K15.

Uvod

Finansijski sistem, kao skup različitih segmenata finansijskog tržišta, finansijskih institucija i finansijskih instrumenata, predstavlja važan sastavni deo ekonomskog sistema. To je uređen sistem institucija, procedura i organizacija koji omogućava protok sredstava od finansijski suficitarnih ka finansijski deficitarnim subjektima koji imaju načine da sredstva angažuju produktivno. Transfer finansijskih sredstava između pomenutih subjekata odvija se direktno kroz tržište hartija od vrednosti ili indirektno, preko finansijskih posrednika.

¹Milka Grbić, dr, docent, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Kragujevcu, Liceja Kneževine Srbije 3, Kragujevac, Republika Srbija, E-mail: mgrbic@kg.ac.rs

Usporen razvoj finansijskog sistema ili različit nivo njegove razvijenosti u istoj fazi ekonomskog razvoja različitih zemalja, rezultat je uticaja brojnih faktora. Stoga, cilj ovog rada je identifikacija ključnih determinanti razvoja finansijskog sistema i ukazivanje na njihove pozitivane i/ili negativane efekte na performanse finansijskog sistema. U skladu sa ciljem istraživanja definisana je hipoteza koja glasi: Step en razvijenosti finansijskog sistema u jednoj zemlji u velikoj meri je odraz kvaliteta osnovne institucionalne strukture uspostavljene u toj zemlji tokom određenog vremenskog perioda.

S obzirom da na razvoj finansijskog sistema utiče vrlo heterogena grupa faktora, sa stanovišta privrede u celini posebno se izdvaja uloga vlade u izgradnji efikasnog i inkluzivnog finansijskog sistema. Stoga će u nastavku rada, u skladu sa relevantnom literaturom, biti učinjen poseban osvrt na: (1) političko i makroekonomsko okruženje; (2) finansijsku represiju i liberalizaciju; (3) pravnu i informacionu infrastrukturu; (4) finansijsku regulativu i superviziju i (5) strukturu vlasništva finansijskih institucija.

Političko i makroekonomsko okruženje

U savremenim uslovima poslovanja politička stabilnost predstavlja jedan od uslova koji opredeljuje razvoj finansijskog sistema i privrede u celini. Politička previranja, građanski nemiri, kriminal i korupcija dovode do opšte nestabilnosti i pogoršanja uslova poslovanja. Nestabilno političko okruženje u zemlji može usloviti česte regulatorne promene, kršenje ugovora, nedovoljnu zaštitu investitora pred sudovima i opštu pravnu nesigurnost. To dalje izaziva porast neplaniranih troškova koji čine investiciju daleko skupljom. Takođe, dovodi se u pitanje opstanak investicije, odnosno, preti opasnost od gubitka ukupno uložених sredstava.

Važan efekat na razvoj finansijskog sistema imaju karakteristike političkog režima. U autokratskim sistemima, gde malobrojna državna elita donosi političke odluke, razvoj finansijskog sistema može biti opstruiran uskraćivanjem pristupa izvorima finansiranja svima onima koji nisu bliski vladajućim političkim strukturama. Vlade zemalja u razvoju i vlade zemalja u tranziciji, često koriste svoje finansijske sisteme da bi kreditirale same sebe ili određene sektore u privredi tako što snižavaju kamatne stope na nerealno nizak nivo za određene vrste kredita ili tako što stvaraju tzv. razvojne finansijske institucije koje odobravaju posebne vrste kredita ili postojeće finansijske institucije primoravaju da odobravaju kredite određenim subjektima (Mishkin, 2006). Ovakav režim pruža manje šanse za uspostavljanje finansijskog tržišta, a i kada se to desi ovo tržište često ne napreduje u razvoju. S druge strane, demokratski politički režimi, pored toga što pojačavaju osnovne građanske slobode, pogoduju razvoju finansijskog i ekonomskog sistema jedne zemlje.

Rajan i Zingales (2003) kao jedan od razloga nerazvijenosti finansijskog sistema navode nedostatak političke volje ili pripadnost političara interesnim grupama koje se suprotstavljaju finansijskoj otvorenosti i posleđično razvoju finansijskog sistema. Pretpostavka od koje autori polaze je da otvorenost samo za međunarodnu trgovinu ili tokove međunarodnog kapitala stvara konkurenciju i ugrožava položaj domaćih subjekata. Kada je finansijsko tržište nedovoljno razvijeno, dve grupe subjekata se mogu protiviti finansijskoj otvorenosti. Jednu grupu čine preduzeća koja već imaju izgrađenu reputaciju u domaćoj privredi (tzv. „industrijski starosedeooci“) i koja su u privilegovanoj poziciji prilikom korišćenja eksternih izvora finansiranja u odnosu na nova preduzeća sa profitabilnim poslovnim idejama. Drugu grupu čine „finansijski starosedeooci“ koji imaju privilegovan položaj zahvaljujući informacionoj prednosti koja proističe iz dugoročnog odnosa sa klijentima.

Intenzivnija konkurencija od strane stranih subjekata, koja dolazi nakon liberalizacije samo tokova kapitala ili samo tokova trgovine, intenzivira otpor koji „starosedeooci“ imaju prema finansijskoj otvorenosti. Trgovinska liberalizacija bi u uslovima zaštićenog tržišta kapitala smanjila konkurentnost „industrijskih starosedelaca“. Njihov otpor prema finansijskoj otvorenosti je utoliko veći, jer oni svoju konkurentsku poziciju u odnosu na domaće učesnike mogu da brane na osnovu ranije stečene privilegovane pozicije koja im pruža mogućnost korišćenja jeftinijih i viših iznosa kredita kod „finansijskih starosedelaca“. Slično tome, zaštićeno robno tržište u kombinaciji sa slobodnim međunarodnim tokovima kapitala, stvara jači otpor finansijskoj otvorenosti od strane „finansijskih starosedelaca“ koji su u tom slučaju primorani da se takmiče sa stranim finansijskim institucijama za najbolje domaće klijente. Nasuprot parcijalnoj liberalizaciji, trgovinska liberalizacija praćena liberalizacijom tokova kapitala, primorava postojeće industrijalce i finansijere da na najbolji način iskoriste liberalizovana tržišta kako bi se izborili sa konkurentskim pritiskom od strane domaćih i stranih učesnika. Niži profiti „industrijskih starosedelaca“ i njihova veća potreba za eksternim finansiranjem podstiču ih da istraže prednosti korišćenja međunarodnih tržišta kapitala. Tada „finansijski starosedeooci“ gube neke od svojih najboljih klijenata zbog strane konkurencije i istovremeno prihvataju nižu profitabilnost svojih preostalih klijenata. Oni su primorani da traže nove mogućnosti za kreditne plasmane mladim preduzećima koja su manje poznata i rizičnija za ulaganje. Ukratko, trgovinska liberalizacija i liberalizacija tokova kapitala podstiču konkurenciju na finansijskom tržištu, doprinose diversifikaciji izvora finansiranja i razvoju finansijskog sistema. Način uklanjanja otpora prema razvoju finansijskog sistema, kako tvrde Rajan i Zingales (2003), jeste da se istovremeno otvore robno tržište i tržište kapitala. Dakle, samo interakcija trgovinske i finansijske otvorenosti privrede jedne zemlje ima značajan i pozitivan efekat na razvoj finansijskog sistema.

Pored stabilnog i demokratski orijentisanog političkog sistema, na razvoj i dobro funkcionisanje finansijskog sistema utiču fiskalna disciplina i makroekonomska stabilnost (Demirgüç-Kunt & Levine, 2008). Ukoliko se deficit budžeta države eliminiše pojačanim zaduživanjem države na finansijskom tržištu umesto usklađivanjem javnih rashoda sa javnim prihodima, smanjuje se deo ukupne štednje koji bi mogao biti upotrebljen za finansiranje produktivnih investicija u privatnom sektoru. Zapravo, finansiranjem budžetskog deficita emisijom hartija od vrednosti država istiskuje (crowd out) privatne investicije. Kao posledica intenzivnog zaduživanja države dolazi do povećanja kamatne stope na državne hartije od vrednosti. Rast prinosa na državne hartije od vrednosti omogućava da država apsorbira najveći deo štednje mobilisane u finansijskom sistemu. Posledično, visoki prinosi na državne hartije od vrednosti ograničavaju sposobnost finansijskog sistema da efikasno alokira štednju (Demirgüç-Kunt & Levine, 2008).

S obzirom da inflacija dovodi u pitanje operativnu efikasnost finansijskog tržišta i finansijskih institucija, stabilnost cena se nameće kao najvažniji preduslov za efikasnu alokaciju domaćih resursa. Inflacija slabi poverenje u nacionalnu valutu i izaziva odliv novca u inostranstvo. Neizvesnost uslovljena rastom opšteg nivoa cena utiče na strukturu investiranja, odnosno, kratkoročne investicije postaju dominantne nad dugoročnim. Takođe, inflacija izaziva rast nominalnih kamatnih stopa. Viša cena kapitala obeshrabruje deficitarni sektor da preduzima investiciona ulaganja.

Brojne empirijske studije su pokazale da zemlje sa nižom i stabilnijom stopom inflacije imaju razvijeniji bankarski sektor i tržište akcija (Boyd et al., 2001), dok su visoka inflacija i negativne realne kamatne stope povezane sa većom verovatnoćom izbijanja sistemskih bankarskih kriza.

Finansijska represija i liberalizacija

U literaturi o finansijskom razvoju (McKinnon, 1973; Shaw, 1973), kao glavni uzroci nedovoljnog razvoja finansijskog sistema u zemljama u razvoju označeni su: ograničenja (ceilings) visine kamatnih stopa na depozite i kredite, visoke stope obavezne rezerve banaka i usmereni kreditni programi (directed credit programmes). Prema mišljenju McKinnon-a i Shaw-a, ovakve mere su bile loše zamišljen oblik državne intervencije koje su oni nazvali finansijska represija (financial repression). U grupu mera finansijske represije, za koje neki autori (Arestis & Demetriades, 1999) smatraju da povremeno mogu imati stabilizujući efekat, često je uključivana i kontrola tokova kapitala.

McKinnon i Shaw tvrde da ograničenja kamatnih stopa na depozite i/ili kredite, u uslovima visoke stope inflacije, uglavnom za posledicu imaju negativne realne kamatne stope, što obeshrabruje štednju i stvara prekomernu tražnju za sredstvima

za investicije. Obim investicija i produktivnost kapitala opadaju kada su realne kamatne stope previše niske. Istovremeno, investicioni projekti niske produktivnosti postaju profitabilni. Ovaj problem su često pogoršavale vlade zemalja koje su uticale na alokaciju kredita. Pored toga, vlade su nametale prekomerno visoke zahteve u vezi sa obaveznim rezervama banaka, u cilju jeftinog finansiranja budžetskog deficita. Visoki zahtevi u pogledu obavezne rezerve su delovali kao porez na bankarski sistem, što je rezultiralo daljim snižavanjem kamatnih stopa na depozite, uslovljavajući dalju destimulaciju finansijske štednje. Uklanjanje ograničenja kamatnih stopa, smanjenje zahteva u vezi sa obaveznim rezervama i ukidanje prioritetnog kreditiranja smatrani su ključnim preduslovima za nesmetan razvoj finansijskog sistema i posledično višeg ekonomskog rasta. To je bila uobičajena, bezbroj puta ponovljena parola zvaničnika Međunarodnog monetarnog fonda (International Monetary Fund - IMF) i Svetske banke (World Bank), koji su brojnim zemljama u razvoju predlagali (često i nametali) finansijsku liberalizaciju (Demirgüç-Kunt & Detragiache, 1999).

Međutim, realni efekti finansijske liberalizacije sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog veka su drugačiji od onoga što se predviđalo. Diaz-Alejandro (1985) je među prvima analizirao neuspeh finansijske liberalizacije u Latinskoj Americi. Realne kamatne stope su beležile ogroman rast (ponekad preko +20%), usled prekomernog preuzimanja rizika od strane preduzeća i samih banaka. Špekulativne radnje su postajale sve izraženije, a kada dužnici nisu bili u mogućnosti da vrate svoje dugove brojne banke su propadale. Vlade su bile primorane da ih (re)nacionalizuju, što je zahtevalo velike državne izdatke. Umesto višeg ekonomskog rasta došlo je do rasta nezaposlenosti i siromaštva, a umesto razvijenog finansijskog sistema brojne propale banke vlada je morala da spašava.

McKinnon (1991) ocenjuje da se u korenu problema nalazio neispravan redosled reformi. Autor sugerise da finansijskoj liberalizaciji treba da prethode reforme realnog sektora, uključujući privatizaciju državnih preduzeća. On takođe zagovara smanjenje deficita i inflacije pre započinjanja reformi, da bi se uklonile sve cenovne distorzije (price distortions) koje mogu biti povezane sa visokom inflacijom. Na kraju je neophodna adekvatna regulativa i supervizija banaka da bi se zaustavili problemi moralnog hazarda u bankarskom sistemu. Takođe, McKinnon (1991) ističe da domaća finansijska liberalizacija, odnosno deregulacija kamatne stope i stope obavezne rezerve, treba da prethodi liberalizaciji tokova kapitala. U slučaju liberalizacije tokova kapitala prvo je potrebno ukloniti ograničenja na dugoročne tokove (kao što su strane direktne investicije), a ograničenja na promenljive kratkoročne tokove ukloniti na kraju.

Na uzorku zemalja koje pripadaju različitim dohodovnim grupama za period 1980–1995. dokazano je da finansijska liberalizacija ima veliki i statistički značajan pozitivan efekat na verovatnoću nastanka bankarskih kriza (Demirgüç-

Kunt & Detragiache, 1999). Verovatnoća pojave bankarskih kriza povećava se do pet puta nakon finansijske liberalizacije, pri čemu je rast ove verovatnoće niži u razvijenim privredama, ili u uslovima razvijenog institucionalnog okvira. Smatra se da je najbolja postepena finansijska liberalizacija koja treba da se dešava uporedo sa jačanjem institucija, ili kojoj treba da prethodi institucionalni razvoj.

Kaminsky i Reinhart (1999) su empirijskom analizom dvostrukih (twin) kriza – bankarske i valutne, otkrili da finansijska liberalizacija i/ili slobodan pristup međunarodnom tržištu kapitala, imaju glavnu ulogu u prvoj fazi nastanka kriza. Oni su ispitivali redovnost i uzroke 76 valutnih i 26 bankarskih kriza. Zaključili su da nakon finansijske liberalizacije postoji bliska povezanost bankarskih i valutnih kriza, s tim da bankarske krize počinju pre valutnog kolapsa. Valutni kolaps dalje pogoršava probleme u bankarskom sistemu, čineći dvostruke krize mnogo oštrijim u odnosu na krize koje se pojavljuju izolovano. Povećani pristup međunarodnom tržištu kapitala stimuliše boom fazu u ciklusu boom-bust koji prethodi krizama. Boom faza je povezana sa povećanim pristupom finansiranju i formiranjem cenovnih mehurova na finansijskom tržištu. Bust faza se pripisuje precenjenom deviznom kursu, opadanju izvoza i rastu cene kredita, što sve zajedno stvara ogromnu nestabilnost u finansijskom sistemu. Glavni faktori koji izazivaju bumove u kreditiranju su drakonska smanjenja u pogledu zahteva u vezi sa obavezanim rezervama i visoke kamatne stope koje su rezultat preuzimanja većeg rizika. Autori zaključuju tvrdnjom da postoji ubedljiv argument za jačanje bankarske regulacije i supervizije, da bi se „omogućilo zemljama da mirno plove kroz opasne vode finansijske liberalizacije“ i da azijska kriza iz 1997. godine (kao i prethodne krize) „podseća da prilivi kapitala mogu povremeno biti primer da nije dobro kada nekih inače dobrih stvari ima previše“ (Kaminsky & Reinhart, 1999, 496).

Detaljnou analizom finansijske krize u istočnoazijskim zemljama iz 1997. godine, Stiglitz (2000) sugerise da je u korenu ove krize bila prerana finansijska liberalizacija i liberalizacija tržišta kapitala. Neposredno pre krize ove zemlje su, prema konvencionalnim definicijama, imale dobre ekonomske politike i stabilne finansijske institucije. Nisu imale fiskalni deficit, imale su visoku stopu rasta u dugom roku i nisku stopu inflacije. Njihovi makroekonomski pokazatelji su bili (ili je bar izgledalo da su) izrazito jaki. Uprkos tome, Stiglitz (2000) ističe destabilizujući uticaj tokova kratkoročnog kapitala, tvrdeći da su efekti koji potiču od liberalizacije tokova kapitala prociklični. Stoga je liberalizaciji tokova kapitala trebalo da prethodi uspostavljanje efektivnog regulatornog okvira. Novija istraživanja u osvrtnu na liberalizaciju, pre svega tokova kapitala, izvode zaključak da efekti liberalizacije zavise od nivoa ekonomskog razvoja zemlje, dubine domaćeg tržišta kapitala i kvaliteta institucija (Broner & Ventura, 2010).

Očigledno je da u teorijskoj i empirijskoj literaturi ne postoji konsenzus u pogledu doprinosa finansijske liberalizacije stabilnosti i razvoju finansijskog sistema.

Uprkos činjenici da se od finansijske liberalizacije mnogo očekivalo, ona se češće povezuje sa izraženom finansijskom i ekonomskom nestabilnošću. Ova povezanost nije slučajna, već postoje jaki razlozi koji su posledica nesavršenosti finansijskog tržišta. Ipak, razvijena institucionalna infrastruktura može ublažiti različite oblike nesavršenosti i probleme koji iz njih proističu kako bi efekti finansijske liberalizacije bili što povoljniji.

Pravna tradicija

Spoljni investitori nerado investiraju ukoliko njihova prava iz ugovora nisu garantovana odgovarajućim pravnim aktima. Zato zaštita prava svojine i efikasno sprovođenje odredaba ugovora predstavljaju osnovu neometanog direktnog i indirektnog toka sredstava u finansijskom sistemu.

Nacionalni pravni sistemi mogu biti svrstani u dve pravne tradicije: građansko pravo (civil law) i opšte pravo (common law). Tradicija građanskog prava koja je najstarija i najuticajnija vodi poreklo iz rimskog prava. Ona se oslanja na pravila, uredbe i zakone koje formulišu pravni stručnjaci kao primarna sredstva za rešavanje sporova. U okviru tradicije građanskog prava, postoje tri opšte grane prava: francusko, nemačko i skandinavsko. Opšte pravo, koje vodi poreklo iz engleskog prava, formiraju sudije u razrešavanju specifičnih sporova. Osnovu opšteg prava čine presedani iz sudskih odluka, a ne doprinosi pravnih stručnjaka.

Zemlje u kojima se primenjuje opšte pravo imaju najjaču zaštitu akcionara, dok su prava akcionara slabije garantovana u zemljama u kojima se primenjuje građansko pravo (La Porta et al., 1998). U okviru grupe zemalja gde se primenjuje građansko pravo, zemlje sa francuskim građanskim pravom obezbeđuju najslabiju pravnu zaštitu akcionara. Rezultati su slični i kada je u pitanju zaštita prava kreditora. Poreklo prava ima značajan uticaj i na primenu prava. Zemlje u kojima se primenjuje opšte pravo i zemlje u kojima se primenjuje skandinavsko građansko pravo imaju najbolji kvalitet primene zakona, dok je primena zakona najlošija u zemljama u kojima se primenjuje francusko građansko pravo. La Porta i drugi (1998) sugerišu da je glavni pokazatelj primene prava visina BDP po stanovniku, tvrdeći da razvijenije zemlje imaju bolji kvalitet primene zakona. U grupi zemalja u kojima se primenjuje francusko građansko pravo, izdvajaju se Francuska i Belgija koje obezbeđuju bolju primenu zakona u odnosu na manje razvijene zemlje.

Zemlje u kojima se primenjuje građansko pravo imaju niži nivo razvoja tržišta kapitala u poređenju sa zemljama u kojima se primenjuje opšte pravo (La Porta et al., 1997). Nizak nivo razvoja tržišta kapitala je posebno izražen u zemljama francuske pravne tradicije. Istovremeno, u zemljama sa građanskom pravnom tradicijom prava manjinskih akcionara su manje zaštićena i prisutna je veća koncentracija vlasništva na nivou preduzeća i na nivou privredne grane. U

uslovima kada se njihova prava ne štite adekvatno, a u cilju rešavanja principal-agent problema, investitori teže koncentraciji vlasništva kako bi efikasnije kontrolisali menadžment preduzeća. Trend visoke koncentracije vlasništva u rukama nekoliko, ili samo jednog akcionara, izražen je u zemljama u razvoju. S druge strane, prosečna koncentracija vlasništva u akcionarskim društvima je niža u privredama u kojima su prava akcionara bolje zaštićena. Za ove zemlje je karakteristično da je vlasnička struktura visoko disperzovana i da je tržište akcija osnovni mehanizam pomoću kojeg vlasnici vrše monitoring poslovanja preduzeća.

Zemlje u kojima pravni kodeksi naglašavaju prava i pravne interese poverilaca imaju bolje razvijen bankarski sektor, mereno udelom bankarskih kredita odobrenih privatnom sektoru u BDP, u poređenju sa zemljama u kojima zakoni ne daju visok prioritet poveriocima u slučaju korporativnog stečaja ili reorganizacije (Levine, 1998). Pravni sistem koji omogućava rigoroznu primenu zakona i izvršenje ugovora, takođe predstavlja dobru osnovu za uspostavljanje dužničko-poverilačkih odnosa i pozitivno utiče na razvoj bankarskog sektora.

Prema Rajan i Zingales (2003) pravna tradicija zemlje može biti determinisana istorijskim, kulturnim, socio-ekonomskim i političkim faktorima. Pravna tradicija je korelisana sa brojnim drugim indikatorima institucionalnog okruženja, uključujući efikasnost sudova, prisustvo birokratije, opšti nivo poverenja. Stoga je teško odvojiti uticaj porekla prava na razvoj finansijskog sistema od ostalih institucionalnih faktora. Rajan i Zingales (2003) zaključuju da, čak i ako bi prihvatili da pravni sistem determiniše razvoj finansijskog sistema i ekonomski rast, ostaje pitanje kako transformisati pravni sistem iz inferiornog francuskog građanskog prava u superiorno opšte pravo.

Finansijska regulativa i supervizija

Tržišne nesavršenosti i rizici imanentni finansijskom poslovanju stvaraju osnovu za potencijalno konstruktivno delovanje države u finansijskom sistemu. Finansijska regulativa i supervizija imaju zadatak da preduprede aktivnosti finansijskih institucija koje bi mogle da doprinesu stvaranju osećanja nepoverenja, i u krajnjoj meri, rastu rizika izbijanja finansijske panike koja bi ugrozila funkcionisanje finansijskog sistema (Šoškić & Živković, 2007). U razvijenim tržišnim privredama finansijski sistem je detaljno i sveobuhvatno regulisan. Neki od osnovnih razloga finansijske regulative su: stabilnost i efikasnost finansijskog sistema, očuvanje i unapređenje poverenja javnosti u finansijski sistem, sigurnost finansijske aktive pravnih i fizičkih lica i jednake mogućnosti i pravičnost u pogledu pristupa javnosti finansijskim uslugama.

Finansijske institucije mogu obavljati posredničku ulogu ukoliko zavređuju poverenje svojih klijenata (deponenata u slučaju banaka, emitenata i investitora u

slučaju poslova hartijama od vrednosti). Zbog toga je u interesu klijenata, države i samih posrednika da se regulativom poslovanja onemogući isuviše rizično poslovanje koje bi dovelo do gomilanja gubitaka i nesolventnosti finansijskih institucija (Vučković, 2010, 39).

Regulatorni okvir finansijskih institucija obuhvata brojne aspekte poslovanja, od osnivanja do njihovog gašenja. S tim u vezi, jedan od segmenta regulatornog okvira podrazumeva ispunjavanje kapitalnih zahteva (capital requirements). Banke su, između ostalog, u obavezi da u svakom trenutku raspolaze određenim iznosom kapitala koji je garant sposobnosti banke da dugoročno izmiruje svoje obaveze prema klijentima. Minimalni iznos kapitala kojim svaka banka mora da raspolaze definisan je kao stopa adekvatnosti kapitala. Ona predstavlja odnos ukupnog kapitala i rizikom ponderisane aktive banke. Propisivanje visine kapitala je osnovni oblik intervencije države, jer na taj način država direktno ograničava izlaganje banke rizicima (Barth et al., 2004). Zahtevi u pogledu minimalnog iznosa kapitala predstavljaju garanciju za pokrivanje gubitaka do kojih može doći usled visoke rizičnosti preuzetih poslova. Zapravo, propisivanje adekvatnosti kapitala je od suštinske važnosti za stabilnost finansijskog sistema.

Regulatorni okvir takođe uključuje sistem osiguranja depozita (deposit insurance). Ovim se smanjuje izloženost deponenata riziku gubitka uložених sredstava ukoliko banka nije u mogućnosti da izvršava svoje obaveze. Uvođenje osiguranja depozita namenjeno je zaštiti deponenata, ali i zaštiti depozitnih institucija. Međutim, sistem osiguranja depozita ohrabruje prekomerno preuzimanje rizika (moralni hazard) od strane banaka. To dovodi do neutralizacije stabilizacionih efekata koje ovaj sistem ima. Takođe je važno napomenuti da osiguranje depozita pokriva štedne depozite do određenog nivoa. S tim u vezi, Demergüç-Kunt i drugi (2004) su empirijski dokazali pozitivnu povezanost izdašnosti sistema osiguranja depozita i nastanka sistemskih bankarskih kriza.

Važan segment regulatornog okvira jeste regulativa objavljivanja i otkrivanja (disclosure requirements), koja podrazumeva da finansijske institucije u redovnim vremenskim intervalima stavljaju finansijske izveštaje na uvid javnosti. Razlog za transparentnost informacija o finansijskom stanju institucije je jednostavan – sa aspekta regulatornog tela finansijsku krizu je lakše sprečiti ako još nije nastala, a sa aspekta investicione javnosti da bi se imalo poverenje u finansijske institucije mora se znati šta rade (Šoškić & Živković, 2007, 25).

Kane (1981) ukazuje da regulativa pojačava poverenje klijenata i investicione javnosti u stabilnost i sigurnost finansijskih institucija. Međutim, u cilju povećanja tržišne vrednosti, regulisane institucije stalno traže načine da izbegnu državne propise ili da pronađu eventualne propuste u propisima kako bi izašle iz okvira aktivnosti dozvoljenih od strane regulatornih organa. U cilju sprečavanja nepovoljnih efekata takvo ponašanje neminovno primorava regulatorne organe da modifikuju postojeće ili kreiraju nove propise. Nova regulativa podstiče nove

pokušaje izbegavanja propisa od strane regulisanih institucija koji iznova dovode do pojave novih pravila. Promene u oblasti finansijske regulative do kojih dolazi usled opisane interakcije regulatornih i regulisanih institucija, Kane (1981) naziva regulatorna dijalektika (regulatory dialectic). Regulatorna politika je dinamična i prilagođava se inovacijama na finansijskom tržištu. I obrnuto, često su promene u poslovanju finansijskih institucija odgovor na izmene pojedinih segmenata regulatornog okvira.

Kontrola sprovođenja regulatornih pravila i prudencioni nadzor nad poslovanjem finansijskih institucija u cilju očuvanja finansijske stabilnosti u nacionalnoj ekonomiji vrši odgovarajuća državna institucija za superviziju. Duži niz godina u krugovima stručne i naučne javnosti vodi se rasprava o tome da li postoji jedan institucionalni model supervizije koji obezbeđuje stabilnost finansijskog sistema (Cervellati & Fioriti, 2007). Finansijska teorija razlikuje dva modela supervizije finansijskog sistema – sektorsku i integrisanu superviziju.

Tradicionalni sektorski model koji prati segmentaciju finansijskog sistema na tri glavna sektora (bankarstvo, osiguranje i tržište hartija od vrednosti) baziran je na striktnoj podeli nadležnosti. To znači da je svaki sektor pod nadzorom posebne supervizorske institucije. Kao posledica veće integracije ovih sektora usledio je prelaz sa sektorske na integrisanu superviziju u kojoj jedna institucija kontroliše finansijski sistem u celini, tzv. model jedinstvenog supervizora (single supervisor).

Brojni su razlozi za integraciju supervizije banaka i nebankarskih finansijskih institucija, odnosno, tržišta hartija od vrednosti (Wymeersch, 2007). Sa razvojem savremenog bankarstva, banke pored tradicionalnih bankarskih poslova u cilju jačanja konkurentске pozicije na tržištu, počinju da se bave i netipičnim bankarskim poslovima. Oni se odnose na poslove sa hartijama od vrednosti, poslove koji proizilaze iz osiguranja lica i druge poslove. Pored toga, ostvarivanje efekata ekonomije obima, niži troškovi poslovanja i lakše sticanje poverenja javnosti su argumenti koji idu u prilog institucionalne konsolidacije finansijske supervizije.

Pored prednosti, model jedinstvenog supervizora ima i određene slabosti (Beroš, 2012). Reakcija jedinstvenog supervizora, koji uključuje nekoliko pojedinačnih institucija, može biti spora u periodima kada je potrebno brzo reagovati na promene na tržištu. Dodatno, pristup jedinstvenog supervizora različitim finansijskim aktivnostima i institucijama je često unificiran. Identičan postupak nadzora i primenjenih sankcija na određen način stvara homogenost finansijskih institucija, što se loše odražava na očuvanje finansijske stabilnosti u dugom roku.

Globalna finansijska kriza 2007. godine nastala je između ostalog kao rezultat regulatorne nedorečenosti na finansijskom tržištu. Liberalno poslovanje finansijskih institucija, odnosno odsustvo jasno definisanih pravila poslovanja

finansijskih institucija na finansijskom tržištu, pokazalo se kao pogrešno. Postoji saglasnost da je kriza otkrila velike nedostatke u oblasti regulacije i supervizije finansijskog sistema. Stoga je pokrenut državni intervencionizam kao ključni način izlaska iz krize. U tom smislu predstavnici G20 industrijski razvijenih zemalja sveta su se obavezali na jačanje finansijske regulative i reformu međunarodnih finansijskih institucija. Uspostavljen je Odbor za finansijsku stabilnost (Financial Stability Board – FSB) 2009. godine, koji bliže sarađuje sa IMF-om u cilju ranog upozoravanja na makroekonomske i finansijske rizike i preduzimanja akcija radi eliminacije uzroka i posledica tih rizika (Bašić, 2012, 179). Bazelski komitet za superviziju banaka (Basel Committee for Banking Supervision – BCBS) 2010. godine usvojio je nove standarde bankarske regulative pod nazivom Bazel III.

Struktura vlasništva finansijskih institucija

Jedan od oblika državne intervencije u finansijskom sistemu, koji može imati implikacije po njegov razvoj i kojem naučna i stručna javnost duži niz godina posvećuje pažnju, jeste državno vlasništvo banaka. Banke u državnom vlasništvu predstavljaju pogodno sredstvo političkim strukturama za uticaj na alokaciju kredita. Omogućavaju im da podržavaju preduzeća koja mogu da unaprede njihove političke interese. Smatra se da državne banke dovode do neefikasnosti, pogrešne alokacije finansijskih sredstava i systemske nestabilnosti. Stoga je u poslednje dve decenije, u sklopu tranzicionog procesa privrednih sistema bivših socijalističkih zemalja, prisutan izražen trend privatizacije državnih banaka. Međutim, u zemljama sa niskim dohotkom privatizacija banaka je neujednačena i državne banke ostaju dominantni učesnici u bankarskom sektoru (Detragiache et al., 2005). S tim u vezi, ne vrši se optimalna alokacija sredstava, odnosno, sredstva se ne usmeravaju u preduzeća koja će obezbediti najveću oplodnju vrednosti, već se sredstva alociraju u ona preduzeća koja mogu da ojačaju politički položaj vladajuće političke strukture. La Porta i drugi (2002) su empirijski dokazali da je viši stepen državnog vlasništva povezan sa nižim razvojem finansijskog sistema, nižom produktivnošću, nižim ekonomskim rastom i višim rizikom od nastanka kriza.

Međunarodni finansijski tokovi su, takođe, jedan od faktora razvoja domaćeg finansijskog tržišta. Ulazak stranih banaka, pre svega na tržišta u razvoju, donosi određene prednosti. Generalno posmatrano, ulazak stranih banaka na domaće tržište može da (Caprio & Honohan, 1999):

- poboljša kvalitet i dostupnost finansijskih usluga na domaćem tržištu, zahvaljujući višem stepenu konkurencije između banaka;
- omogući primenu sofisticiranih bankarskih tehnika i tehnologija (npr. naprednijih sistema za upravljanje rizikom);

- poboljša efikasnost, smanjujući troškove prikupljanja i obrade informacija o potencijalnim dužnicima;
- podstakne razvoj supervizije domaćih banaka i regulatornog okvira, ukoliko su lokalne strane banke i njihove matične banke pod konsolidovanim supervizijom;
- poboljša pristup domaće privrede međunarodnom tržištu kapitala, bilo direktno ili indirektno preko matičnih banaka;
- doprinese stabilnosti domaćeg finansijskog sistema, jer u periodima nestabilnosti štediše svoje uloge mogu prebaciti u strane banke koje su po pravilu solventnije u odnosu na banke u domaćem vlasništvu.

Uprkos navedenim prednostima, smatra se da ulazak i poslovanje stranih banaka, prevashodno u zemljama u tranziciji, ima određene nedostatke. Kritičari ističu da strane banke ne poznaju dovoljno lokalno tržište i s tim u vezi, izbegavaju kreditiranje malih i srednjih preduzeća. Uglavnom daju prednost najsigurnijim klijentima, kao što su multinacionalne korporacije ili velika domaća preduzeća. Pored toga, postoji mogućnost da se strane banke prebrzo povuku sa tržišta, kada dođe do pada ekonomske aktivnosti ili u periodu krize.

Andrianova i drugi (2010) sugerišu da ulazak stranih banaka poboljšava efikasnost i stabilnost finansijskog sistema, uz napomenu da mala preduzeća imaju lakši pristup finansijama u sistemima sa većom penetracijom stranih banaka. U pogledu odnosa vlasništva i efikasnosti banaka, istraživanja u zemljama u razvoju pokazuju da banke u stranom vlasništvu imaju niže operativne troškove i višu profitabilnost u odnosu na domaće privatne banke, dok državne banke imaju više troškove i nižu profitabilnost u odnosu na druge dve kategorije (Micco et al., 2006).

Zaključak

Na osnovu rezultata istraživanja u ovom radu baziranog na relevantnim naučnim studijama i izveštajima međunarodnih institucija, moguće je sumirati nekoliko zaključaka u pogledu komponenti institucionalnog okruženja koje su ključne za nesmetan razvoj finansijskog sistema:

- Razvoj finansijskog sistema u velikoj meri zavisi od političke stabilnosti, oblika političkog režima i vladine politike.
- Inflacija dovodi u pitanje operativnu efikasnost finansijskog tržišta i finansijskih institucija. Stoga se stabilnost cena nameće kao najvažniji preduslov za efikasnu alokaciju domaćih resursa.
- Racionalno upravljanje javnim finansijama predstavlja jedan od uslova za jačanje tržišnih mehanizama transfera štednje u investicije i razvoj finansijskog sistema.

- Finansijska represija usporava razvoj finansijskog sistema i doprinosi usmeravnju štednje uglavnom u sektore koji su nedovoljno profitabilni.
- Uklanjanje ili ograničavanje državne intervencije uslov je nesmetanog razvoja finansijskog sistema. Međutim, iskustva su pokazala da nagla i preterana finansijska liberalizacija narušava stabilnost finansijskog sistema. U prilog tome govore finansijske panike i krize koje su bile brojne u bližoj i daljoj prošlosti svetske privrede.
- Zaštita prava svojine i efikasno sprovođenje odredaba ugovora predstavlja osnovu nesmetanog direktnog i indirektnog toka sredstava u finansijskom sistemu.
- Kontrola primene regulatornih pravila i prudencioni nadzor nad poslovanjem finansijskih institucija predstavlja osnovu stabilnosti finansijskog tržišta i poverenja javnosti u finansijski sektor.
- Takođe, iskustvo je pokazalo da privatne banke u domaćem i stranom vlasništvu nude bolji kvalitet i dostupnost finansijskih usluga u odnosu na banke u državnom vlasništvu.

Literatura

1. Andrianova, S., Demetriades, P., & Shortland, A. 2010. Government Ownership of Banks, Institutions, and Financial Development. Working Paper No. 11/01, University of Leicester.
2. Arestis, P., & Demetriades, P. O. 1999. Financial liberalization: The experience of developing economies. *Eastern Economic Journal*, 25(4): 441-457.
3. Barth, J. R., Caprio, G., & Levine, R. 2004. Bank Regulation and Supervision: What Works Best. *Journal of Financial Intermediation*, Vol. 12, April: 205-248.
4. Bašić, D. 2012. Aktuelni pravci promjena regulacije finansijskog sistema. *Acta Economica*, 10(16): 173-198.
5. Beroš, M. 2012. Financijska supervizija u Hrvatskoj–između dvije institucije jednog europskog trenda. *Ekonomski pregled*, 63 (5-6): 352-371.
6. Boyd, J. H., Levine, R., & Smith, B. D. 2001. The Impact of Inflation on Financial Sector Performance. *Journal of Monetary Economics* 47: 221–248.
7. Broner, F. A. & Ventura, J. 2010: Rethinking the Effects of Financial Liberalization. NBER Working Paper No. 16640
8. Caprio, G., & Honohan, P. 1999. Beyond capital ideals: restoring banking stability. Policy Research Working Paper Series 2235, The World Bank.
9. Cervellati, E.M., & Fioriti, E. 2007. Financial Supervision in EU Countries. Social Science Research. Paper presented at EFMA annual meeting, Vienna, Austria.

10. Demirgüç-Kunt, A., & Detragiache, E. 1999. Financial liberalization and financial fragility. In Pleskovic, B. & Stiglitz, J. (eds.). Annual World Bank Conference on Development Economics 1998, (303-331). Washington DC: World Bank: Reuters, Pearson Education.
11. Demirgüç-Kunt, A., Laeven, L., & Levine, R. 2004. Regulations, Market Structure, Institutions, and the Cost of Financial Intermediation. *Journal of Money, Credit and Banking*, 36(3): 593-622.
12. Detragiache, E., Gupta, P., & Tressel, T. 2005. Finance in Lower-Income Countries: An Empirical Exploration. International Monetary Fund Working Paper, WP/05/167.
13. Diaz-Alejandro, C. 1985. Good-bye financial repression, hello financial crash. *Journal of Development Economics*, 19(1): 1-24.
14. Kaminsky, G. L. & Reinhart, C. M. 1999. The twin crises: The causes of banking and balance-of-payments problems. *American Economic Review*, 89(3): 473-500.
15. Kane, E. 1981. Accelerating Inflation, Technological Innovations and the Decreasing Effectiveness of Banking Regulation. *The Journal of Finance*, 36(2): 355-367.
16. La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., & A. Shleifer (1998). Law and Finance. *Journal of Political Economy*, 106(6): 1113-1155.
17. La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A., & Vishny, R. 2002. Government ownership of banks. *Journal of Finance*, 57(1): 265-301.
18. Levine, R. 1998. The Legal Environment, Banks, and Long-Run Economic Growth. *Journal of Money, Credit, and Banking*, 30: 596-620.
19. McKinnon, R. I. 1973. *Money and Capital in Economic Development*. Washington: The Brookings Institution.
20. McKinnon, R. I. 1991. *The Order of Economic Liberalization: Financial Control in the Transition to a Market Economy*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
21. Micco, A., Panizza, U., & Yañez, M. 2006. Bank Ownership and Performance Does Politics Matter?. POLIS Working paper No 68.
22. Mishkin, F. S. 2006. *Monetarna ekonomija, bankarstvo i finansijska tržišta*, Data status, Beograd.
23. Rajan, R., & Zingales, L. 2003. The great reversals: The politics of financial development in the 20th century. *Journal of Financial Economics*, 69(1): 5-50.
24. Shaw, E. S. 1973. *Financial Deepening in Economic Development*, New York: Oxford University Press.
25. Stiglitz, J. 2000. Capital market liberalization, economic growth and instability. *World Development*, 28(6): 1075-1086.
26. Šoškić, D. i Živković, B. (2007). *Finansijska tržišta i finansijske institucije*. Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd.

27. Vučković, S. 2010. Regulacija finansijskih tržišta nakon svetske ekonomske krize. Megatrend revija, 7(1): 33-50.
28. Wymeersch, E. 2007. The Structure of Financial Supervision in Europe: About Single, Twin Peaks and Multiple Financial Supervisors. European Business Organization Law Review, 8(2): 237–306.

THE KEY DETERMINANTS OF DEVELOPMENT OF FINANCIAL SYSTEM

Milka Grbić²

Abstract

The financial system is one of the most important segments of every market economy. The complexity of functioning of the financial system and the importance that it has for real business flows in the economy requires consideration of numerous factors that determine its development. Therefore, the aim of this paper is to identify the key determinants of the development of the financial system and point to their positive and/or negative effects on the performance of the financial system. Paying respect to the complexity of the stated problem, the qualitative methodology is applied, based on the dominant application of the method of analytical description. The results of the research suggest that among the most influential factors determining the development of the financial system are: political and macroeconomic environment, financial repression and liberalization, legal traditions, financial regulation and supervision and ownership structure of financial institutions.

Key words: *financial system, political and macroeconomic environment, legal traditions, financial regulation and supervision.*

JEL: G20, G28, K15

Datum prijema (Date recieved): 02.03.2019.

Datum prihvatanja (Date accepted): 20.05.2019.

²Milka Grbić, PhD, Assistant professor, Faculty of Economics, University of Kragujevac, Liceja Kneževine Srbije 3, Kragujevac, Republic of Serbia, , E-mail: mgrbic@kg.ac.rs

OGRANIČENJA SVOJINE U VIDU SUSEDSKIH PRAVA U RIMSKOM PRAVU

Milica Župljanić¹, Mirjana Zorić², Valentina Jovanović³

doi: 10.5937/Oditor1902023Z

Originalni naučni rad
UDK: 347.238.2(37)

Apstrakt

Većina sadašnjih pravnih sistema u Evropi i svetu je izgrađeno na osnovama rimskog prava, a pravna terminologija predstavlja prevod mnogih latinskih originala. Očuvanju rimskih pravnih instituta i rimskog pravničkog rezonovanja do danas, doprineli su razni činioci i stoga Rimljani su nam ostavili mnoge pravne institute koje i danas koristimo u gotovo nepromenjenom obliku. Jedan od njih je svakako institut svojine koji je u klasičnom periodu shvatan kao plena in re potestas. Čak i tada svojina je bila apsolutno pravo samo u granicama određenim pozitivno pravnim poretkom. Uprkos društvenim promenama, oduvek je postojala velika zainteresovanost za pravni režim nepokretnosti, susedskog prava kao i odnose koji tim povodom nastaju. Činjenje ili nenjinjenje koje prouzrokuje ometanje ili nemogućnost vršenja prava svojine na nepokretnostima, dovodi do određenih rimskih pravila u toj oblasti, zarad njihovog regulisanja.

Ključne reči: ograničenja svojine, susedsko pravo, rimska pravila susedskog prava.

JEL: K19, K49

Uvod

Vrlo rano, još u periodu donošenja svoje prve kodifikacije, Zakona XII tablica, Rimljani su postavili određena ograničenja svojine koja spadaju u domen tzv. susedskog prava. Tako su postavljena pravila vezana za određivanje međa, pravilo

¹ Milica Župljanić, dr, profesor strukovnih studija, Visoka poslovna škola strukovnih studija "Čačak", Beograd, Ulica Gradski park br. 2, e-mail: mzupljanic@gmail.com

² Mirjana Zorić, dr, redovni profesor, Visoka škola za menadžment i ekonomiju, Kragujevac, Ulica Karađorđeva br. 52, e-mail: zoricmirjanamira@gmail.com

³ Valentina Jovanović, master prava, Visoka škola za menadžment i ekonomiju, Kragujevac, Ulica Karađorđeva br. 52, e-mail: valentinajovanovic993@gmail.com

da se mora trpeti slivanje vode ukoliko je to njen prirodni tok, pravo vlasnika da pređe na susedno imanje i prikupi plodove koji su sa drveta tamo pali i sl. I ne samo pravila vezana za zemljište u okviru ovih ograničenja javila su se i ona vezana za gradske sredine, pa je primera radi, bilo zabranjeno širenje neprijatnih mirisa iz radionica za pravljenje sira i sl. Takođe, imali su pravila koja su govorila o održavanju zajedničkog zida. Srbija je bila četvrta zemlja u Evropi koja je imala građansku kodifikaciju u formi Srpskog građanskog zakonika donetog 1844. godine. I danas se pravila iz ovog Zakonika primenjuju u nedostatku pozitivnih propisa pod uslovima određenim Zakonom o nevažnosti pravnih propisa donetih pre 6. Aprila 1941. godine i za vreme neprijateljske okupacije. Tek 2006. godine izrađen je Nacrt Zakonika o svojini i drugim stvarnim pravima. U tom nacrtu nalaze se odredbe o međi, o ogradi, o bunaru, o drvetu, o granama i žilama drveća. Naravno ima i drugih novih odredaba ali je interesantno uporediti pravila rimskog i modernog prava i ustanoviti da li je nešto od najranijih pravila preživelo vekove.

Čak i u klasičnom periodu rimskog individualizma kada je svojina najšire shvaćena (*plena in re potestas*)(Justinijanove Institucije 2. 4. 4.), bila je apsolutno pravo samo u granicama koje su određene pozitivno pravnim poretom. Pravo svojine je dugo vremena kroz istoriju bilo prvoklasno pitanje, pre svega pravne teorije, a zatim politike i ekonomije. Jer, monopol svojine je osnova mnogih monopola u društvu, posebno monopola vlasti.(Kuzmanović, 2002) Svoj stav o svojini izrazio je Bartol na sledeći način: .. *ius de recorporali perfecte disponendi nisi lege prohibetur* (svojina je puna vlast nad stvari u okvirima koje zakon dopušta).(Rodger, 1972)

Ograničenja svojine

U Rimu su prava vlasnika na stvari bila podvrgnuta različitim ograničenjima, koja su poticala ne samo iz porodičnih običaja, već i iz cenzorovog nadzora, a kasnije i iz carskih zakona.(Vile, 1993) Mada i u ranijem periodu, kada svojina i nije imala svoje posebno obličje u vidu instituta, može se govoriti o nekim vidovima njenog ograničenja. Dakle, i u periodu tzv. prvobitne svojine moglo se govoriti o nekim vidovima njenog ograničenja.(Karajović, 1998)

„U najširem smislu reći, pod ograničenjima svojine obuhvatamo sve granice objektivnog prava i sva opterećenja subjektivnim pravima trećih, koja sužavaju načelnu slobodu najpotpunijeg korišćenja i raspolaganja stvarima od strane vlasnika. Kao svojinska ograničenja, u užem smislu, smatramo samo ograničenja postavljena pravnim poretom, a ne ograničenja sadržaja svojine koja proizilaze iz pravnih poslova.“(Stojanović, 1963)

Sistematizacija ograničenja svojine nije jednom za svagda data. Najpre treba govoriti o ograničenjima svojine koja su nastala kao posledica zajedničkog

življenja, odnosno o susedskom pravu. Druga velika grupa ograničenja svojine su ona koja su nastala kao posledica javnopravnih zahvata u svojinu.

Privatno pravna ograničenja

Susedska prava nameću pravila koja od titulara prava svojine zahtevaju da svojinska ovlašćenja vrše na način da ne uznemiravaju drugu nepokretnost. Norme susedskog prava ili susedsko pravna ograničenja svojine su tesno povezana sa zemljištem i njegovim korišćenjem. Ova ograničenja odnose se na normalne ustupke koje vlasnici moraju praviti jedni drugima u interesu zajedničkog življenja, a u jednoj određenoj meri tolerancije. Ovakva ograničenja svojine Rimljani su uočili i konstatovali veoma rano još u svojoj prvoj kodifikaciji prava Zakonu XII tablica.

„Susedsko pravo je zakonom, odnosno odlukom nadležnog organa određeno pravo vlasnika nepokretne stvari, da za neophodne potrebe u susedskom odnosu, tuđu nepokretnu stvar koja je s njegovom u susedskom odnosu upotrebljava na određeni način i u određenoj meri, zahteva od njenog vlasnika da trpi upotrebu vlasnikove nepokretne stvari na određen način i u određenoj meri, zahteva od vlasnika da svoju nepokretnu stvar ne upotrebljava na određeni način i u određenoj meri, ili zahteva da nešto čini povodom tih nepokretnih stvari.“(Zakonik o svojini i drugim stvarnim pravima, 2007) Na ovaj način se danas shvata i definiše susedsko pravo. Dakle, suština ograničenja svojine u vidu susedskog prava nije se promenila.

Rimljani nisu definisali susedsko pravo kao što nisu dali definicije mnogih drugih pravnih instituta smatrajući da je svako definisanje u građanskom pravu opasno. Ipak svojim prvim Zakonom su odredili određena ograničenja svojine. Zato, a i inače, možemo reći da ograničenja svojine koja potiču iz susedskog prava su ustvari neposredna zakonska ograničenja, odnosno vlasniku su zakonskim putem oduzeta neka ovlašćenja koja mu inače pripadaju. Dakle, prinuđen je da se izvesnih prava kao vlasnik liši. Ova ograničenja svojine spadaju u kategoriju privatno pravnih ograničenja, za razliku od javno pravnih ograničenja svojine.

Javno pravna ograničenja

Zakon XII tablica poznao je i ustanovio i brojna javno pravna ograničenja svojine. Iako su privatno pravna ograničenja svojine ona koja su nametnuta susedskim odnosima, a javno pravna ograničenja svojine ona koja su posledica opštedržavnih interesa ova podela nije apsolutnog karaktera. Šta je opštedržavni, javni interes, a šta privatni, nije zauvek dato i moguće je da će u određenim

pravnim poretcima i neka ograničenja u interesu suseda imati karakter javno pravnih odredbi.(Stanković, 1984)

Kako su Rimljani bili jako posvećeni kultu mrtvih jedna grupa ograničenja svojine odnosila se na sahranjivanje i kult mrtvih. Gotovo čitava deseta tablica Zakona XII tablica posvećena je upravo sahranjivanju i kultu mrtvih. Ustanovljeno je više mera koje su išle za ograničenjem preteranog luksuza pri sahranjivanju ili su bile inspirisane sanitarnim razlozima. Zabranjeno je sahranjivanje i spaljivanje mrtvaca u gradu. Pretpostavlja se da su pre donošenja zakona Rimljani sahranjivali članove porodice na svom imanju. Zakon je to pravo ograničio, što je, mora se priznati, bila dobra sanitarna i urbanistička mera.

Međe su oduvek bile vrlo važne za zajednički život ljudi, do te mere čak, da je i u najranijem periodu rimske države u vreme vladavine *leges regiae*, preoravanje međa bilo kažnjavano kaznom prokletstva. Zakon XII tablica zabranjuje održaj međa i propisuje širinu međa od pet stopa,(Stanković, 2009) tako što je svaki sused morao da ostavi neobrađeno po dve i po stope. Ovakvi propisi imali su za cilj bolje obeležavanje međa, pa samim tim i izbegavanje mogućih sporova. Inače, sporove oko međa rešavao je sud i to u veću od tri arbitra.

Zakon XII tablica propisivao je da je dozvoljeno skupljati plodove koji padnu na tuđe zemljište. Pretor kaže: da bi on mogao sakupiti plodove koji s njegovog na tvoje zemljište padnu svakog drugog dana, zabranjujem da se to silom spreči. Dakle, postojalo je pravo da se pređe na susedovo imanje i prikupe plodovi. U suprotnom, vlasnik drveta imao je pravo na *interdictum de glande legenda*.

Ukoliko je korenje drveća prešlo na susedno zemljište i ugrožava temelje kuće, vlasnik zemljišta ima pravo da ga poseče.(Stanković, 2017) Zapravo, pravilo je nastalo na osnovu rešavanja konkretnog slučaja. Korenje iz drveća posađenog na susednom Agatangelovom dvorištu predstavlja, budući da dalje raste, opasnost za temelje tvoje kuće. Zato je bilo potrebno da upravnik provincije, po ugledu na interdikte koji su upisani u album (rečima):“Ako se drvo nadnelo nad tuđu zgradu“ i „Ako se nadnelo nad tuđe zemljište“. Dalje se iz teksta vidi da drveće ne treba da nanosi štetu susedima i da će se ukoliko se to dogodi stvar raspraviti po načelu pravičnosti. Širim tumačenjem ove odredbe uvedena je odgovornost i za one čije drveće svojim korenjem ugrožava temelje susedove zgrade, te je vlasnik drveća odgovarao po načelu pravičnosti.

Svi vlasnici morali su trpeti da voda protiče preko njihovog imanja ako je to njen prirodni tok, odnosno nisu smeli da ga skreću. U slučaju da neko izvedenim radovima na svom zemljištu skrene prirodan tok oticanja kišnice (napravi kanal, pa se kišnica velikom silinom sjuri na susedovo zemljište ili napravi ustavu, pa voda sa susednog zemljišta nema kuda da oteče) i prouzrokuje štetu na susednom zemljištu, vlasnik susednog zemljišta mogao je podići *actio aquae pluviae*

arcendae, koja vuče poreklo još iz Zakona XII tablica (VII, 8a). Tužba se mogla podići i dok još šteta nije naneta, odnosno zbog straha od štete, ali tek pošto su radovi završeni. NJome će izvođač radova biti prisiljen da ukloni ono što je napravio i mogla se upotrebiti onoliko puta, koliko god se puta rukom napravi nešto zbog čega voda može naneti štetu zemljištu.

Rešavajući konkretne situacije koje je život nametao Rimljani su smatrali da ukoliko vlasnik na svom zemljištu zapali vatru, pere ili ima neke druge slične aktivnosti (morao je paliti vatru za spremanje hrane i sl.) koje ne prelaze neku uobičajenu meru smetnji susedu nije dozvoljeno podići tužbu. Ipak, još je Zakon XII tablica uočio postavljeni problem i u tom smislu doneo neke propise. Tako je u desetoj tablici propisano: "Bez saglasnosti vasnika, zabranjeno je podići lomaču ili napraviti novi grob bliže tuđoj zgradi od 60 stopa." Znači bilo je propisano rastojanje na kome je bilo dozvoljeno zapaliti lomaču da dim ne bi smetao susedu. Ova odredba značajna je iz još jednog razloga. Uprkos velikom poštovanju prema mrtvima, njihovom kultu i grobovima, koje su Rimljani negovali, prednost su ipak dali susedskom pravu, odnosno poštovanju prava svojine.

Međutim, trebalo bi imati na umu da zajednički život, posebno u gradskim naseljima nije bio jednostavan i da je takođe nametao određena ograničenja, tim pre što ne treba zanemarivati građevine koje su nastale u antičkim civilizacijama. Tako je recimo kraljevska palata u gradu Mari imala oko 300 soba. Podaci koj nam govore o veličini naselja, kuća su svakako naveli vladare da imaju određena rešenja čije detalje mi ne znamo jer ne raspolazemo potpunim podacima. Zna se da su prvi urbanistički planovi nastali na području Mesopotamije i da su ih onda preuzeli Grci iz Male Azije, a potom od njih Rimljani. (Hiček, 1967) Rimljani su dalje razvijali preuzete propise, kao i što su stvarali nove. Tako u klasičnom pravu postoje propisi koji zabranjuju prekomerno širenje neprijatnih mirisa, dima, čadji ili otpadnih voda. Primera radi, bio je zabranjen rad radionice za proizvodnju sira zbog enormnog širenja neprijatnih mirisa, tzv. imisija. Takođe, bile su zabranjene prekomerne imisije dima, vode. Zar se ne može reći da je reč o jednom, i te kako modernom, aktuelnom ograničenju svojine, neophodnom savremenim uslovima življenja i stanovanja?

Damnum infectum

Rimsko pravo poznavalo je još jedan specifičan vid ograničenja svojine pod nazivom damnum infectum (šteta koja nije nastala, ali za koju se bojimo da će nastati). Naime, ukoliko nečija građevina preti da će pasti i ako na taj način može nastati šteta za suseda, ovaj je imao pravo da traži obezbeđenje za moguću štetu. Sused koji je bio ugrožen mogao je najpre da podigne legis actio. Kasnije, pretor naređuje da se zaključi posebna stipulacija (kao obezbeđenje zbog opasnosti od štete) koja je nosila naziv cautio damni infecti. Ako vlasnik građevine nije hteo da

položi ovakvu vrstu obezbeđenja, pretor je izdavao „prvi“ dekret kojim je oštećenom dozvoljeno da nepokretnost uzme u državinu (*missio in bona ex prima decreto*). Ukoliko ova mera nije bila uspešna, vlasnik kome preti šteta dobijao je od pretora mogućnost da putem održaja postane vlasnik nepokretnosti (*missio in possessionem ex secundo decreto*), a ako ni to ne uspe, imao je pravo na tužbu za naknadu štete. Može se konstatovati da ustanovljenje sankcije za moguću štetu od ruševine ukazuje na postojanje još jednog vida ograničenja svojine. Vlasnik nepokretnosti nije smeo da dozvoli da na njegovoj zemlji postoji neka zgrada, zid ili slična konstrukcija koja je u takvom stanju da se može srušiti i oštetiti susede. Ovakva odredba još jednom potvrđuje pragmatičnost Rimljana koji ništa nisu prepuštali slučaju, već su se trudili da reše sve ili bar većinu životnih slučajeva. Sličnih odredaba bilo je i u ranijim civilizacijama. Tako se recimo u Zakoniku grada Ešnune mogu naći neke odredbe koje predstavljaju ograničenja svojine a donekle liče na ograničenja iz rimskog prava koja su ustanovljena iz razloga urbanizacije. Pa tako član 58 Zakonika Ešnune kaže: „Ako zid preti da padne i vlasti opomenu vlasnika, a on (ipak) ne učvrsti svoj zid, pa zid padne, i ubije slobodnog čoveka, to je zločin koji može biti kažnjen smrtnom kaznom, a za suđenje je nadležan kralj.“ Možda je razlika u tome što ograničenje nastalo u gradu Ešnuni ipak spada u javnopravna ograničenja jer je vlast ta koja opomene vlasnika. Ipak izvesno je da je reč o jednom od najstarijih vidova ograničenja koja su u istočnim gradovima bila česta a nametnuta objektivnim okolnostima. Zapravo zgrade nisu zidane od čvrstog materijala već od glinenih cigala, te je opasnost od padanja zida, rušenja zgrada i ugrožavanja suseda i njihove svojine, kao i bezbednog življenja, bila velika.

Javni interes ograničenja svojine

Veliki je broj ograničenja svojine ustanovljen je u javnom interesu. Veći deo ovih ograničenja nastao je u kasnijem periodu rimske države, naročito u vreme birokratizacije države, kada ona sve više interveniše u različitim sferama (eksploatacija rudnog blaga, urbanistički propisi, maksimiranje cena najvažnijih proizvoda. Ipak, neka od njih ustanovljena su još Zakonom XII tablica. Ukoliko je put zasut kamenjem, neprohodan je, vlasnici susednih zemljišta morali su dozvoliti prelaz preko parcela. Jedno od ranijih ograničenja jeste i dužnost vlasnika priobalnog zemljišta da dozvoli javnu upotrebu reke. Pod javnom upotrebom reke podrazumevala se mogućnost da se pored reke šeta, da se reka koristi za ribolov i kupanje. Uz to Rimljani su pod javnom rekom podrazumevali veći vodni tok koji ima konstantni nivo vode i koji ne presušuje. Vremenom je izvedena obaveza vlasnika nepokretnosti duž puteva uopšte da održavaju puteve. Vlasnicima građevinskog materijala (na primer grede) zabranjeno je da svojinskom tužbom traže materijal koji je ugrađen u tuđu zgradu, već im je dozvoljena *actio de tigno cuncio* koja je glasila na dvostruki iznos. I ovo pravilo

ustanovio je Zakon XII tablica. Konstitucijama više careva, Gracijana, Valentijana II i Teodosija I propisano je pravo države na eksploataciju rudnog blaga, tj određeno je kada vlasnik zemljišta mora dozvoliti da drugi kopa rudu na njegovom zemljištu uz obavezu plaćanja 10% vlasniku i državi. Mišljenja romanista su podeljena kada se govori o postojanju eksproprijacije, odnosno o vremenu njenog korišćenja, da li je to klasično ili postklasično pravo.(Eisner, 1948) Izvesno je da su eksproprijacije vršene kada je to javni interes zahtevao, recimo u slučajevima izgradnje puteva, vodovoda, kanalizacije i za slične potrebe stanovništva. Takođe, 11. godine pre Hrista doneta je senatska odluka prema kojoj je, u svrhu pristupa i popravke nadzemnih i podzemnih vodovodnih sistema, morao biti ostavljen prostor od 15 stopa (4,5 metara), odnosno 5 stopa (1,5 metara) na kome vlasnici susednih imanja nisu smeli podizati zgrade, niti saditi drveće(Herschel, 1913). Budući da je kod Rimljana kult mrtvih bio jako izražen postojao je i vid ograničenja svojine s tim u vezi. Mesto na kome je sahranjen čovek, pa čak i rob, postaje res religiosa i isključuje se iz pravnog prometa. Ukoliko grob bude povređen, svaki građanin, a ne samo član porodice, može podići tužbu actio de sepulchro violato koja je spadala u tzv. actiones populares.(Danilović, 1968) Osuda po ovoj tužbi povlačila je i moralnu osudu, infamiju. Srodnici umrlog imali su pravo, ukoliko je grob na tuđem zemljištu, da odlaze na grob radi posmrtnih obreda. To pravo je bilo neka vrsta zakonske službenosti koja je teretila vlasnika nepokretnosti i ograničavala njegovo pravo svojine.(De Vischer, 1963)

Zaključak

Rimljani su uspostavili mnoštvo pravnih instituta koji se gotovo u nepromenjenom obliku i formi koriste i danas. Jedan od njih je svakako svojina, koja je i u doba rimskog individualizma, bila apsolutno pravo omeđeno isključivo granicama pozitivno pravnog poretka. Tako su ograničenja svojine, kako privatno pravna tako i ona uspostavljena u cilju zaštite javnog interesa, bila detaljno regulisana u Zakonu XII tablica. Od detaljne regulative vezane za pitanja međa i korišćenja susedskih plodova i zemljišta do utvrđivanja imisija u gradskoj sredini, pomenutim zakonom su obuhvaćeni mnogi slučajevi ograničenja svojine, a sve u cilju izbegavanja eventualnih sporova i odvijanja mirnog suživota.

Srbija je bila četvrta zemlja u Evropi koja je imala građansku kodifikaciju u formi Srpskog građanskog zakonika donetog 1844. godine. I danas se pravila iz ovog Zakonika primenjuju u nedostatku pozitivnih propisa pod uslovima određenim Zakonom o nevažnosti pravnih propisa donetih pre 6. Aprila 1941. godine i za vreme neprijateljske okupacije. Tek 2006. godine izrađen je Nacrt Zakonika o svojini i drugim stvarnim pravima. U tom nacrtu nalaze se odredbe o međi, o ogradi, o bunaru, o drvetu, o granama i žilama drveća. Naravno ima i drugih novih

odredaba ali je interesantno uporediti pravila rimskog i modernog prava i ustanoviti da li je nešto od najranijih pravila preživelo vekove.

Literatura

1. Kuzmanović Rajko, Ustavno pravo. pp. 162., Pravni fakultet Univerziteta u Banjoj Luci, Banja Luka, 2002.”
2. Opera omnia, 5. 84, Venecija, 1615, prema Rodger, A., Owners and Neighbours in Roman Law, Oxford, 1972.
3. Vile, M., Rimsko pravo, s francuskog preveo Bertolino Nikola, Plato XX vek, 9. izdanje, 1993.
4. Karajović, E., Prvobitna svojina i ograničenja svojine, Pravni život, časopis za pravnu teoriju i praksu, Beograd, 1998, broj 10.
5. Stojanović, D., Pozitivno pravna ograničenja privatne svojine, Beograd, 1963/
6. Nacrt Zakonika o svojini i drugim stvarnim pravima (Ka novom stvarnom pravu Srbije), Beograd, 2007
7. Stanković, E., Ograničenja svojine u starim i arhaičnim pravima, magistarski rad, Beograd, 1984.
8. Zakon XII tablica, X, 1
9. Stanković, E., Izvori rimskog prava, pravni fakultet Kragujevac, Kragujevac, 2009, str. 24, tab. VII 3
10. Stanković, E., Vladetić, S., Rimsko pravo, Pravni fakultet Univerzitet u Kragujevcu, 2017.
11. Hičkek, R., i dr., Svetska arhitektura, prevod Maksimović i Tabaković, Beograd, 1967/
12. Pritchard, The ancient near east, Volume I, An Anthology of Texts and Pictures, New Jersey, 1973/
13. Eisner, B., Horvat, M., Rimsko pravo; Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1948.
14. Herschel, C., The Two Books of Water Supply of the City of Rome of Sextus Julius Frontinus, II, 127, Longmans, Green, and CO., New York, London, Bombay and Calcutta, 1913.
15. Danilović, J., Popularne tužbe od rimskog do savremenih prava, Beograd, 1968,
16. De Vischer, Le droit des tombeaux romain, Milano, 1963.

RESTRICTIONS IN OWNERSHIP RELATED TO RIGHTS OF NEIGHBOURS IN ROMAN LAW

Milica Župljanić⁴, Mirjana Zorić⁵, Valentina Jovanović⁶

Abstract

Romans left us numerous legal institutes which are still used in almost unchanged form. One of them is certainly the institute of ownership which in the classical period was understood as plena in re potestas. Even then, the ownership was considered to be an absolute right only within the boundaries restricted by a certain system of positive law. Very early, in the period of adopting its first codification, the Law of Twelve Tables, the Romans established the restrictions in ownership which fall in domain of so called rights of neighbours. Thus, they set the rules related to determining the borders between neighbours' land, the rules that you have to put up with water flows if they represent a natural course, the right of the tree owner to go to his neighbour's yard and pick up the fruits that fell of the tree, etc. The restrictions in ownership were not confined to the countryside, but could also be found in cities (for example it was forbidden to let the smell go outside the shop in which cheese was made). They also had rules related to having and maintaining a joint bordering wall.

Serbia was the fourth country which passed the civil codification in the form of the Serbian Civil Code of 1844. The rules from this Code are still applied due to the absence of positive laws based on the Law on invalidity of legal regulations adopted before April 6, 1941 and during the enemy's occupation. It was not before 2006 that a draft of Law on ownership and other property rights was made. This draft includes the provisions related to land borders, fences, tree branches overhanging neighbour's yard, tree roots invading the neighbour's land, neighbour's water well, etc. Of course, it includes many new provisions from contemporary times, but it is interesting to compare the rules of classical and modern times and determine what rules have survived the centuries.

Key words: *restrictions in ownership, rights of neighbours, Roman rules on neighbours' rights.*

⁴ Milica Župljanić, PhD, professor of vocational studies, Visoka poslovna škola strukovnih studija "Čačak", Beograd, Ulica Gradski park br. 2, e-mail: mzupljanic@gmail.com

⁵ Mirjana Zorić, dr, redovni profesor, Visoka škola za menadžment i ekonomiju, Kragujevac, Ulica Karadorđeva br. 52, e-mail: zoricmirjanamira@gmail.com

⁶ Valentina Jovanović, master, Visoka škola za menadžment i ekonomiju, Kragujevac, Ulica Karadorđeva br. 52, e-mail: valentinajovanovic993@gmail.com

JEL: 419, K49

Datum prijema (Date recieved): 16.03.2019.

Datum prihvatanja (Date accepted): 12.05.2019.

FISKALNA ODRŽIVOST MAKROEKONOMSKOG SISTEMA ČLANICA EVROPSKE UNIJE

Aleksandar Živković¹, Nemanja Pantić², Milovan Rosić³

doi: 10.5937/Oditor1902033Z

Originalni naučni rad
UDK: 338.23:336.22(4-672EU)

Apstrakt

Savremene države su okarakterisane budžetskim deficitima koji mogu stvoriti značajne probleme ako su prisutni u dugom roku. Težnja ovih država je usmerena ka smanjenju ovih deficita na što je moguće niži nivo ili u krajnjoj instanci na njihovom potpunom eliminisanju.

Povećanje javnih rashoda sa jedne strane praćeno snižavanjem fiskalnih prihoda sa druge strane je kao posledicu aktiviralo neke od oblika nefiskalnih resursa.

Nezaposlenost je veoma izazovan problem za savremene države, tako da sa aspekta budžetske potrošnje zauzima značajno mesto. Iz tog razloga je neophodno staviti akcenat na politiku podsticanja investicija, što i jeste slučaj u zemljama Evropske unije.

Key words: javni rashodi, javni prihodi, nezaposlenost, investicije, budžetski deficit

JEL: H30, H39.

Uvod

Savremena fiskalna teorija u svoje središte stavlja makroekonomsku budžetsku politiku. Ona sa jedne strane predstavlja sintezu javnih prihoda i javnih rashoda koji mogu stabilizovati privredu, a sa druge strane sintezom mera monetarne i fiskalne politike se omogućuje privredni rast. Budžetski deficiti su izraženi kod gotovo svih zemalja EU koji u dugom roku mogu prouzrokovati značajne poteškoće. Sa druge strane njihovo prisustvo je i neophodno imajući u vidu značajne iznose javnih dugova nekih članica EU. Biranje između zaposlenosti i

¹Aleksandar Živković, dr, redovni profesor, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Beogradu, bachelor, Kamenička br. 6, Beograd, E-mail aca@ekof.bg.ac.rs

²Nemanja Pantić, dr, Univerzitet u Kragujevcu, Fakultet za hotelijerstvo i turizam u Vrnjačkoj Banji, Vojvođanska 5A, Vrnjačka Banja, Srbija, +381 36 515 00 24, E-mail: nemanja.pantic@kg.ac.rs

³Milovan Rosić, Ministarstvo zdravlja RS, milovan.rosic@gmail.com

inflacije, što predstavlja težište kejnzijanske teorije, postavlja se jako težak zadatak. Značajne stope inflacije su se javljale kao posledica zanemarivanja vrednosti novca sa stanovišta kejnzijanaca koji su kao primarni problem smatrali nezaposlenost dajući novcu sekundaran značaj. Postizanje nivoa pune zaposlenosti je sada više teorijski okvir a u stvarnosti teško dostižan. Kao jedan od neophodnih uslova se nameće potreba sve veće investicione aktivnosti u propulzivne privredne grane.

Javni bilans u članicama Evropske Unije

Ekonomski sistemi zemalja Evropske unije suočavaju se sa konstantnim rastom javnih rashoda. Ova pojava upućuje da se kao rezultat nedostatka javnih prihoda oni moraju finansirati iz duga, koji se u budžetskom sistemu posmatra kao fiskalni deficit. Tako posmatran fiskalni deficit se može finansirati iz domaćih ili stranih sredstava koja se nazivaju sredstvima javnog duga. (Marković, 2015). Makroekonomske pojave u uslovima tržišne imperfektnosti, značajno doprinose stabilizaciji ekonomskog sistema kao i smanjenju fiskalnog deficita, a ogledaju se u: stranim direktnim investicijama, privrednom rastu, smanjenju nezaposlenosti, povećanju produktivnosti, povećanju konkurentnosti i rastu javnih prihoda (Đorđević, 2017). Budžet Evropske unije je instrument efikasne zajedničke ekonomske politike bez obzira na razne sporove po pitanju njegove nadležnosti (Trošić, et al., 2018).

Povećanje javnih rashoda sa jedne strane praćeno snižavanjem fiskalnih prihoda sa druge strane je kao posledicu aktiviralo neke od oblika nefiskalnih resursa. Tu se pre svega misli na javni dug i na primarnu emisiju, a sve u cilju prevazilaženja velikih budžetskih deficita obzirom da je kratkoročno zaduživanje onemogućeno onog trenutka kada je završena prosperitetna faza ekonomskog ciklusa usled nastanka svetske ekonomske krize koja je počela 2008. godine. Sve ovo se podrazumeva pod uslovom pokrivanja povećanih rashoda povećanjem poreza ili u krajnjoj meri uvođenjem novih poreza. Na drugoj strani imamo povećanje javnih rashoda, apsolutni rast rashoda za otplatu javnog duga, nemogućnost finansiranja socijalnih rashoda iz fondova, refinansiranje već uzetih kredita, snižena agregatna tražnja, povećanje latentne nezaposlenosti i narušavanje odnosa agregatne ponude i tražnje.

Zbog toga se teret otplate javnog duga u cilju njegovog smanjivanja može realizovati ponovnim državnim zaduživanjem, ili pokušajem da se već dospeli krediti odlože ili u slučaju takve nemogućnosti konvertuju u srednjoročne ili pak dugoročne. Ovo upućuje da makropokazatelji jasno trajektuju konstantan rast javnih rashoda, javnog duga, nezaposlenosti, fiskalnog opterećenja kako globalnog tako i parcijalnog, nedostatak likvidnih sredstava za finansiranje javnih rashoda.

Sledeća tabela daje numerički prikaz procentualnog neto zaduživanja u odnosu na bruto domaći proizvod. Jasno je kod gotovo svih zemalja, generalno, da se u zavisnosti da li se radi o negativnim ili pozitivnim vrednostima taj procenat u petogodišnjem periodu povećava. U slučaju Nemačke sa negativnim procentom od 0,2 sa početka perioda, 2017 godine je situacija takva da se Nemačka vlada zaduživala sa 1,3% bruto domaćeg proizvoda. U slučaju Kipra, 2014 godine, taj procenat je najnegativniji i iznosi čak -8,8. Slučaj Grčke iz 2013. je takođe interesantan obzirom na izražen negativan procenat od -13,1%. Takođe, za Sloveniju se vezuje rekordno negativan procenat od -15,1 zabeležen 2013. godine.

Tabela 1. Javni bilans, 2013-2018 (Neto zaduživanje ili pozajmljivanje vladinog sektora, % BDP)

Države	Godine					
	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Belgija	-3,1	-3,1	-2,5	-2,6	-1,0	-0,7
Bugarska	-0,4	-5,5	-1,6	0,0	0,9	2,0
Češka	-1,2	-1,9	-0,6	0,6	1,6	0,9
Danska	-1,0	1,4	-1,3	-0,9	1,0	0,5
Nemačka	-0,2	0,3	0,7	0,8	1,3	1,7
Estonija	-0,2	0,7	0,1	0,3	-0,3	-0,6
Irska	-5,7	-3,7	-2,0	-0,6	-0,3	0,0
Grčka	-13,1	-3,7	-5,9	0,7	0,8	1,1
Španija	-7,0	-6,0	-5,1	-4,5	-3,1	-2,5
Francuska	-4,0	-3,9	-3,6	-3,4	-2,6	-2,5
Hrvatska	-5,3	-5,4	-3,4	-0,8	0,8	0,2
Italija	-2,9	-3,0	-2,7	-2,4	-2,3	-2,1
Kipar	-5,1	-8,8	-1,2	0,4	1,8	-4,8
Letonija	-1,0	-1,6	-1,3	0,0	-0,5	-1,0
Litvanija	-2,6	-0,7	-0,2	0,3	0,5	0,7
Luksemburg	1,0	1,4	1,4	1,6	1,5	2,4
Mađarska	-2,6	-2,1	-1,6	-1,8	-2,0	-2,2
Malta	-2,6	-2,0	-1,3	1,0	3,9	2,0
Holandija	-2,4	-2,3	-2,1	0,4	1,1	1,5
Austrija	-1,4	-2,7	-1,1	-1,6	-0,7	0,1
Poljska	-4,1	-3,5	-2,6	-2,4	-1,7	-0,4
Portugalija	-4,8	-7,2	-4,4	-2,0	-3,0	-0,5
Rumunija	-2,1	-1,4	-0,8	-3,0	-2,9	-3,0
Slovenija	-15,1	-5,4	-2,9	-1,8	0,0	0,7
Slovačka	-2,7	-2,7	-2,7	-1,7	-1,0	-0,7
Finska	-2,6	-3,2	-2,7	-1,9	-0,6	-0,7
Švedska	-1,4	-1,5	0,3	0,9	1,3	0,9
UK	-5,6	-5,7	-4,3	-3,0	-1,9	-1,5

Izvor: Eurostat (online data code: tec00127); Podaci kreirani 23.04.2019

Budžetski deficit nastao istovremenim smanjivanjem fiskalnih prihoda i rastom javnih rashoda kao posledicu ima ili, sa jedne strane, rast javnog duga ili, sa druge strane, rast primarne emisije. Rast javnih rashoda je brži od stope rasta bruto domaćeg proizvoda. Situacija je identična i kada se govori o javnom dugu. Učešće budžetskog deficita u bruto domaćem proizvodu kontinuirano raste u disproportiji sa njegovom stopom rasta. Ovo učešće ukazuje na odnos javnog duga po osnovu budžetskog deficita i bruto domaćeg proizvoda (Harjula, 2007). U recesionom periodu teorija sistematskog budžetskog deficita ima poseban značaj i može se napraviti paralela sa rastom javnog duga. Već je istaknuta činjenica neelastičnosti, odnosno nerigidnosti javnih rashoda koji su zbog kako apsolutnog tako i relativnog rasta javne potrošnje postali nevezani čak i za stanje u ekonomskom ciklusu. Međutim i u situacijama ekspanzije ekonomske aktivnosti oni odaju znake razlikovanja u odnosu na tražnju. Povezanost trendova javnih rashoda koji su rastući sa fiskalnim prihodima koji su opadajući je izazvala još veće deficitirano finansiranje javne potrošnje i rastući trend javnog zaduživanja kako razvijenih tako i zemalja u razvoju. U tim zemljama su mnoge funkcije preuzete od strane javnog sektora. (Simić, Teuta, Yang, 2019) Treba napomenuti neke: zaposlenost, opšti nivo cena i njihova stabilizacija, redistribucija dohotka, životni i opšte društveni standard i njihovo povećanje i dr. Dakle, jasan je i razlog pojave javnog duga. On je rezultat potrebe uzrokovane vremenskim nepodudaranjem prikupljenih fiskalnih prihoda i napravljenih budžetskih rashoda, namera savremene države da se teret javnih rashoda odloži i prenese na nadolazeće generacije, potrebe za finansijskim sredstvima, namere poboljšanja platnog bilansa, investiranja u do tada nerazvijene sektore u koje se nije ulagalo, neophodnosti za otvaranjem novih radnih mesta, predašnjeg neekonomski opravdanog zaduživanja i sl.

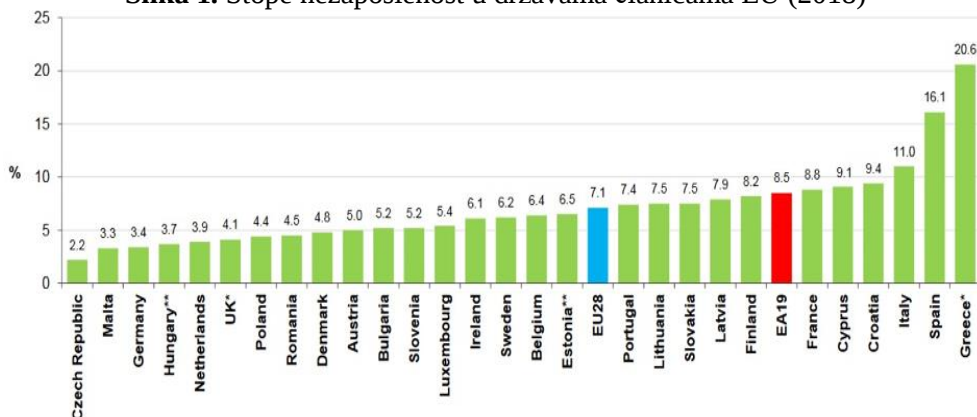
Finansiranje javnih rashoda se može ostvarivati kada su veći javnih prihodi od javnih rashoda kao suficitarno, što je u današnje vreme retkost, odnosno kao deficitarno kada su javni rashodi veći od javnih prihoda. U uslovima kada se pojavnom svetske ekonomske krize države pokušavaju osloboditi od negativnih posledica sve većim izdvajanjima iz budžeta deficitarno finansiranje javnih rashoda postaje ekonomska pojava svojstvena mnogim državama, ne samo onim u razvoju već i mnogim razvijenim zemljama. Ovakva pojava deficitarnog finansiranja ima za posledicu da se države zadužuju kako na domaćem tako i na inostranim finansijskim tržištima što u mnogome usložava rad makroekonomskog finansijskog sektora, jer povećanje javnog duga ima konstantno uzlazni trend.

Značaj investicione aktivnosti i nezaposlenost u članicama Evropske unije

Opšteprihvaćena očekivanja su usmerena u pravcu uvođenja novina u oblasti formiranja i smanjivanja i socijalnih transfera i budžetskih rashoda. Zatim, raznim merama da se podstiče štednja, da se stimuliše amortizacija i olakšaju investicioni

plasmani (Mićović, Miletić, 2019) čime bi postali glavni pokretač ekonomske aktivnosti u realnom sektoru. Na drugoj strani ostvaruje se makroekonomsko razilaženje u vidu odnosa smanjenja nezaposlenosti i ne povećanja fiskalnog deficita, inflacije ili uvoza, održavanje inflacije u vidu ne povećanja deviznog kursa, rasta bruto domaćeg proizvoda ili povećanja izvoza, povećati privredni rast u odnosu ne smanjiti zaposlenost, pospešiti izvoz, ne depresirati domaću valutu. (Van Horne, J., & Wachowicz J, 2007). Nezaposlenost, strukturna i ciklična, je već neko vreme jedan od najvećih problema Evropske unije. Prosek nezaposlenosti je između 3% i 10% uz očigledno odstupanje tri države od tog proseka. U odsustvu inflacije povećava se manevarski prostor da se određenim merama intervencije, pre svega poreske i budžetske, radi na njenom smanjivanju kao i uticaju na ekonomski rast.

Slika 1. Stope nezaposlenost u državama članicama EU (2018)

Izvor: Eurostat, 2018.

Makroekonomski posmatrana nezaposlenost je veliki problem savremenih država (Raičević, 2005). Ona ne samo da negativno utiče na budžetsku ravnotežu već pospešuje javni dug, smanjuje izvoz, snižava privredni rast i negativno utiče na održivost fondovskog finansiranja svih socijalnih davanja.

Ostvarenje cilja pune zaposlenosti pred sobom ima rešavanje raznih ekonomskih, socijalnih, političkih, pravnih i drugih konflikata (Milošević, 2017). Značaj zaposlenosti se može videti i krz proračun da je razlika između stvarnog i potencijalnog bruto domaćeg proizvoda upravo rezultat njene postojanosti. Iz tog razloga u mnogim zemljama su doneti određeni akti u cilju njenog smanjivanja. Bez obzira na ovu činjenicu značaja zaposlenosti u EU i njenim članicama je najveća neizvesnost u sprovođenju cilja pune zaposlenosti (Kovačević, LJ. & Kovacs, E., 2019). Mogu se izdvojiti smanjivanje poreza na zarade i naknade zarada, smanjivanje poreza na premije, subvencije za pospešivanje novog zapošljavanja, smanjena radnih mesta u javnom sektoru. Zarade rastu ali je taj rast manji u odnosu na kombinovanu stopu rasta depresijacije i privrednog rasta. Ovo

se može povezati sa ne mogućnošću fondovskog finansiranja socijalnih davanja tako da se zarade moraju povećavati u sklopu sveukupnih makroekonomskih kretanja.

Postavlja se pitanje: Da li skraćenje radnog vremena, podsticanje privrednog rasta, usporavanje automatizovanosti proizvodnih procesa, javni programi zapošljavanja, napuštanje ideje realnih plata kao i povećanja produktivnosti zaista mogu pomoći da se zaposlenost poveća do željenog nivoa? Neki teoretičari smatraju da to nije moguće i da ideja povratka stare slave, uobličena u stopama rasta iz prošlog veka koje bi omogućile realno povećanje zaposlenosti mora biti što pre zaboravljena. Posledice ekonomskih politika koje nisu pratile trendove savremene svetske ekonomske krize uslovile su neuspešnost države u pogledu stabilizacije odnosa javnih prihoda i javnih rashoda, zaustavljanje trenda pada stranih direktnih investicija, pada realnih zarada, ne mogućnošću praćenja produktivnosti rada sa agregatnom tražnjom kao i uslovljenost internih makroekonomskih faktora sa nedovoljnim izvozom. Savremeni makroekonomski trendovi upućuju na postepeno oživljavanje privrednih aktivnosti, ali u nedovoljnoj korelaciji sa rastom javnih rashoda usled sve veće neusklađenosti finansijskih mogućnosti države sa potrebama koje se pred nju ističu, a rezultat su globalnih makroekonomskih trendova kao primarnih odnosno sekundarnih posledica održivosti privrednog razvoja. Pospešivanje privrednog rasta uslovljeno je globalnim tokovima (Milosavljević, Pantelejić, Međedović 2019), mogućnošću izvoza, sniženje fiskalnih tereta koje prate izvoz, otvaranje novih radnih mesta, povećanjem produktivnosti, povećanjem realnih zarada, snižavanje kamatnih stopa na javni dug, jačanje makroekonomske konkurentnosti, uvođenje novih tehnologija u proizvodnji, jačanje tercijarnog sektora privrednih delatnosti i pojave menadžmenta znanja kao odlučujućeg faktora konkurentnosti u dvadesetprvom veku.

Makroekonomske mere kao stabilizaciji odnosa agregatne ponude i tražnje usmerenja je ka stranim direktnim investicijama i pronalaženju novih tržišta kao faktoru konkurentnosti za povećanje izvoza. Stagnacija stranih direktnih investicija (Jeličić, 2001) i smanjenje agregatne tražnje praćene neadekvatnom strukturom na finansijskim tržištima prvenstveno novca, ali i kapitala uzrok su nedovoljne stope zapošljavanja i neadekvatno ispraćenje stope privrednog rasta.

U strukturi bruto domaćeg proizvoda primetna je neravnomerna zastupljenost investicija i javne potrošnje na štetu investicija, što direktno utiče dugoročno posmatrano na redukovanje stope zaposlenosti.

Na nivou kratkog roka i uglavnom povremeno oživljavanje konjunktura ne dovodi do promene u kretanju investicija. One se i ne javljaju kao faktor konjunktura. Teoretičari Evropske unije zaduženi za programiranje konjunktura predviđaju da će stope rasta investicija biti 10% godišnje imajući u vidu da je paralela odnosa ekspanzije investicija i visokih stopa rasta investicija nestala. Smanjenje poreza

kao mera ekonomske politike ponude u cilju povećanja investicione aktivnosti nije opravdala očekivanja, jer je bez obzira na to učešće investicija u bruto domaćem proizvodu posmatranih država Evropske unije u stalnom opadanju. Ovako posmatran pad investicija ima za uzrok smanjena profita koji ostvaruju preduzeća, snižene stope rasta na sopstveni kapital, sniženje stope pokazatelja efikasnosti poslovanja, nesklad u odnosu prinosa na sopstveni i pozajmljeni kapital kao i neusklađenost odnosa fiksnih i varijabilnih sredstava koje nije usklađeno rastom profita i povećanjem rizika.

Upravo iz navedenih razloga neophodno je staviti akcenat na politiku podsticanja investicija, što i jeste slučaj u većini zemalja Evropske unije. Politika podsticaja investicija uglavnom, se sprovodi u okviru stranih direktnih investicija praćenih sredstvima domaće štednje, kao i snižavanjem poreskih stopa na ulaganja u oblasti proizvodnje, stimulisanjem određenih proizvodnih delatnosti koje su od nacionalnog značaja za države, oslobađanjem doprinosa za socijalna davanja, odobravanjem sredstava iz namenskih fondova za potrebe investicija i preduzetništva, davanjem subvencija iz budžeta za investicije u nerazvijena područja itd. Strategija zemalja na nivou Evropske unije usmerena je na pokretanje investicionih aktivnosti i pospešivanje štednje, smanjenje zaduživanja i depresijacije sa usklađenim parametrima kontinuiranog ekonomskog razvoja i ublažavanja disproporcije u socijalnim davanjima sa javnim prihodima. U tom smislu, imperativna je "jača konvergencija" ekonomskih i političkih mera država članica Evropske unije u domenu cena, usklađivanja javnih prihoda i rashoda, stabilizacije javnih rashoda i nezaposlenosti, spoljnotrgovinske ravnoteže, ujednačavanja ekonomskih struktura, jačanje konkurentnosti i pospešivanje privrednog rasta, i stalni rast investicija (Stigliz. 2004). Akcenat se stavlja na štednju i skida sa potrošnje zato što porez na promet u vidu poreza na dodatu vrednost ostavlja štednju neoporezovanom.

Investicije koje nose najviše premije za rizik su najviše osetljive na makroekonomske promene. Investiranjem u kapitalne projekte ubrzava se razvoj poslovnih subjekata ali i efektivnost poslovanja. Delovanje na očekivani budući profit je bilo jednosmerno i to u smeru njegovog obezvređivanja. Pogođenost investicija buduću vrednost profita pretvaraju u minimalnu sadašnju. Nesigurnost koja inače karakteriše investicije sa visokim rizikom i njima odgovarajućim visokom premijama se usled makroekonomskih fluktuacija povećava zbog čega su fiskalni podsticaji u tim uslovima od izuzetnog značaja. Povećana nesigurnost onemogućava normalnom paketu kapitalnih projekata ispunjavanje prihvatljivih finansijskih kriterijuma. Posledično povećanje investicionog rizika se reflektuje i na tržištu akcija na kome se takođe uočavaju problemi, odnos između cene i zarada doživljava pad. Pad tog odnosa je rezultat povećanja diskontne stope. Mogućnost slobodnog tržišta u prilagođavanju očiglednim tendencijama na dugi rok su izgubljene premijama na visoki rizik, a one takođe snižavaju stepen

osetljivosti prilagođavanja uz pomoć makroekonomskih faktora odnosa agregatne ponude i tražnje, i dovode do nestabilnih ekonomskih prilagođavanja. Očekivanja stope dobiti novih stranih direktnih investicija su otežani turbulentnim okruženjem. Nije moguće očekivati apsolutno usklađivanje budžetskih politika na državnom centralnom nivou imajući u vidu veliku različitost privreda zemalja članica Evropske unije. Usklađivanje i sinhronizacija poreskih sistema (poreski oblici, opterećenja proizvoda i usluga) ali, kod javnih rashoda, to je gotovo nemoguće očekivati, posebno zbog različite strukture privreda i visine i oblika državne strukture, kao i socijalnih transfera, kao i već formiranog odnosa javnih rashoda (Peters, 2002) i nivoa odnosno strukture elemenata javnog duga. Svi oblici javnih rashoda, a time i potrebe države da budžeskim instrumentima reaguje na odnose koji se javljaju u domenu realnog sektora kao i društva u celini su različiti. Polazeći od ovog stanovišta članice Evropske unije su Mاستrihtskim sporazumom utvrdili nekoliko osnovnih parametara koji su u domenu konvergencije neophodni da budu prihvaćeni od strana država članica. Pre svega o nivou javnog duga, koji se meri stepenom učešća u domaćem bruto proizvodu, nivou budžetskog deficita, visini kamatnih stopa i stepenu inflacije. Ostale parametre "fiskalnog međunarodnog usklađivanja", nije moguće u potpunosti uskladiti. Tako je prihvaćeno sledeće (Grujić, 2018):

- 1) nivo budžetskog deficita se mora kretati u okviru od 3% domaćeg bruto proizvoda,
- 2) javni dug sme biti do nivoa od 60% domaćeg bruto proizvoda i
- 3) visina kamatne stope ne sme prelaziti granicu od 2% koja se formira kao prosek od tri države u kojima su one najniže.

Zaključak

Ako se posmatraju najrazvijenije privrede Evropske unije može se uočiti rast javnih rashoda, fiskalnih prihoda ali i budžetskih deficita za finansiranje javnog sektora. Budžet Evropske unije je predmet stalnog sporenja o njegovoj nadležnosti ali je bez obzira na tu činjenicu izuzetno bitan instrument zajedničke ekonomske politike. Rastom javnih rashoda uz istovremeno smanjenje fiskalnih prihoda je aktiviralo nefiskalne resurse (javni dug i primarna emisija) sa ciljem prevazilaženja velikih budžetskih deficita. Budžetski deficit nastao istovremenim smanjivanjem fiskalnih prihoda i rastom javnih rashoda kao posledicu ima ili, sa jedne strane, rast javnog duga ili, sa druge strane, rast primarne emisije. Rast javnih rashoda je brži od stope rasta bruto domaćeg proizvoda. Situacija je identična i kada se govori o javnom dugu. Vremensko nepodudaranje prihoda i rashoda rezultiraju njegovoj pojavi. Što se tiče nezaposlenosti, ideja o punoj zaposlenosti je teško dostižna ali prevelika nezaposlenost može stvoriti značajne probleme i pritisak na budžet putem transfera i subvencija koje su neophodne za programe zapošljavanja ali i zbog smanjenja poreza koje je uzrokovano

smanjenjem zaposlenosti. Iz ovih razloga se mora potencirati na politiku koja će podsticati investicije kako i jeste u svim članicama Evropske unije. Investicije koje nose najviše premije za rizik su najviše osetljive na makroekonomske promene. Investiranjem u kapitalne projekte ubrzava se razvoj poslovnih subjekata ali i efektivnost poslovanja.

Literatura

1. Đorđević D., Javne finansije, Privredna akademija, Novi Sad, 2017. str. 35
2. Harjula M., A guide to European Union funding for NGOs, Tony Venables, Aleksandar Resanović, European Action Citizen Service, Brussels, Center for peace Democracy Development, 2007, Belgrade
3. Jelčić B., Javne finansije, RRIF, Zagreb, 2001. str. 230
4. Kovačević, LJ., Kovacs, E. (2019), Change of employer and preservation of employment: Serbian experience in light of European law, 67(2), str. 102-127
5. Marković, M. (2015). Prilagođavanje agrarne politike Evropske unije novom okruženju. *Ekonomika poljoprivrede*, 62(4), 1031-1044.
6. Milosavljević S., Pantelejić Đ., Međedović D. (2019). Primena i mogućnost unapređenja ekonomskih činilaca u realizaciji održivog razvoja. *Održivi razvoj*, 1(1), 7-14.
7. Milošević, G., B. (2017), Faktori promena na tržištu radne snage Srbije, Zbornik radova Pravnog fakulteta, Novi Sad, 51(3-1), str. 713-733
8. Mićović S., Miletić J. (2019). Poslovni subjekt kao osnova održivosti razvoja. *Održivi razvoj*, 1(1), 41-49.
9. Peters G.B., *The Politics of Taxation*, Blackwell, Cambridge, 2002. str. 95-97
10. Raičević B., Javne finansije, Ekonomski fakultet, Beograd, 2005., str. 125.
11. Simić N., Teuta K., Yang J. (2019). Regulatorni instrumenti održivog razvoja. *Održivi razvoj*, 1(1), 15-26.
12. Stiglitz J., *Ekonomija javnog sektora*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2004.
13. Trošić, S., J., Višić, B., S., (2018). EU budget and budget of Serbia: Impact on Serbia's accession to the EU, *Ekonomika preduzeća*, str., 267.
14. Van Horne J., Wachowicz J., *Fundamentals of financing management*, Data status, Beograd, 2007.
15. Dostupno na : <https://ec.europa.eu/eurostat/web/government-finance-statistics/data/database>, pristupljeno 10.06.2019.

FISCAL SUSTAINABILITY OF THE MACROECONOMIC SYSTEM OF EUROPEAN UNION MEMBERS

Aleksandar Živković⁴, Nemanja Pantić⁵, Milovan Rosić⁶

Abstract

Modern countries are characterized by budget deficits that can create significant problems if they are present in the long run. The aim of these countries is to reduce these deficits to the lowest possible level or, ultimately, their complete elimination.

Increasing public expenditures, on the one hand, accompanied by a reduction in fiscal revenues on the other, has, as a result, triggered some of the forms of non-fiscal resources.

Unemployment is a very challenging problem for modern countries, so it takes a significant place in terms of budget spending. For this reason it is imperative to emphasize the policy of stimulating investment, which is the case in the countries of the European Union.

Ključne reči: public expenditures, public revenues, unemployment, investments, budget deficit.

JEL: H30, H39

Datum prijema (Date recieved): 12.05.2019.

Datum prihvatanja (Date accepted): 30.06.2019.

⁴Aleksandar Živković, PhD, full professor, Faculty of Economics, University of Belgrade, bachelor, Kamenička br. 6, Belgrade, E-mail: aca@ekof.bg.ac.rs

⁵Nemanja Pantić, dr, University of Kragujevac, Faculty of Hotel and Tourism in Vrnjačka Banja,, Vojvođanska 5A, Vrnjačka Banja, +381 36 515 00 24, E-mail: nemanja.pantic@kg.ac.rs

⁶Milovan Rosić, Ministry of Health RS, milovan.rosic@gmail.com

POSLOVNA ETIKA U FUNKCIJI USPEŠNOG POSLOVANJA SAVREMENIH KOMPANIJA

Slobodan Rakić¹, Vladimir Adamović²

doi: 10.5937/Oditor1902043R

Pregledni rad

UDK: 005.32

174-057.16

Apstrakt

Sve više savremenika izražava strah da će moralna struktura, koja drži društvo i ljude zajedno, vrlo brzo kolabirati. Moral je sam sebi postao predmet, pa čak i problem. Savremena tržišna ekonomija generiše nezaustavljiv ekonomski rast, ali sa aspekta praktičnih koristi, ne opravdava ekonomske razloge u celini. Izgubila se etička dimenzija moderne ekonomije. Sve glasniji poziv za etikom, nije posledica neuspeha tradicionalnih moralnih sistema, ni trend, već znak aktuelnog vremena koje prisiljava na etičko razmišljanje. Cilj rada nije da ukaže šta je etički, a šta ne, već da pomogne da se lakše postavi za sebe ono što jeste etički, i šta je neetički.

Ključne reči: tržišna ekonomija, moral, etika, poslovna etika, primenjena poslovna etika, integralna poslovna etika.

JEL: M50, M59

Uvod

Savremena liberalna tržišna ekonomija je društveni događaj koji je prilagođen egzistencijalnoj brizi ljudi, povećanju materijalnog prosperiteta i pluralnosti životnih rešenja. Međutim, u teoriji i praksi, tržišna ekonomija vodi do ekonomske logike, mada češće do ograničene logike kao produkta ljudskih intuicija i ideja o dobrom životu i ravnopravnoj koegzistenciji ljudi. Imajući u vidu aktuelnu krizu, negativne izveštaje o previsokim platama, o kriminalu i

¹ dr Slobodan Rakić, profesor, E adresa: bob13257@gmail.com

² dr Vladimir Adamović, docent, Visoka škola akademskih studija Dositej, Bulevar vojvode Putnika br. 7, Beograd, Srbija, E adresa: vladimiradamovic1974@gmail.com

prevarama u brojnim kompanijama, etički kvalitet poslovanja je doveden u duboku sumnju. Zbog toga se sve češće ističu prednosti poštene poslovne prakse i vraćanje konceptu uglednog biznismena. U radu su predstavljene osnovne etičke smernice kojima se savremene kompanije mogu rukovoditi u svojim razmišljanjima, odlukama i postupcima, da bi očuvale duboko ukorenjene moralne društvene vrednosti.

Razumevanje savremene tržišne ekonomije

Razvoj ekonomske teorije, od pre-klasične i liberalno-klasične do neoklasične i čiste ekonomije, može se shvatiti kao refleksija onoga što se u društvu dešava već više od 200 godina, progresivno i institucionalno. Nesputana ekonomizacija svih područja života (globalizacija, deregulacija), pa čak i misli (ekonomski imperijalizam), doveli su do toga da se tržišna ekonomija sve manje integriše u principe socijalnog društva slobodnih i jednakih ljudi, pa savremeni društveni kontekst sve više postaje slika slobodnog tržišta (Mićović, Miletić, 2019) ili samoodrživog homo-ekonomisa.(Ulrich, 2002) U središtu problema je ekonomizam kao ideologija sadašnjosti. Termin ekonomizam, odnosi se na ekonomsku racionalnost koja bira postulate za imanentno oblikovanje ekonomskog života, prema logici ekonomskog razmišljanja. (Ulrich, 2005) Iako generiše ogroman ekonomski rast, savremena ekonomska logika, sa aspekta praktičnih koristi, ne opravdava ekonomske razloge u celini(Ulrich, 2008), zbog čega ljudi sve više sumnjaju u praktične prednosti savremene tržišne ekonomije i zahtevaju racionalizaciju ekonomskih procesa. Međutim, dok s jedne strane, raste potreba za fundamentalnom preorijentacijom ekonomskog napretka i većim etičkim angažovanjem u tržišnoj privredi, s druge strane, prisutan je trend razvoja u radikalno suprotnom pravcu u smislu autonomije tržišta koje podupiru globalne snage.

U takvim tržišnim uslovima, savremene kompanije se ponašaju kriminalno u kontekstu održavanja društvenog poretka i duboko ukorenjenih moralnih vrednosti. Oslaljavajući se na stav Milтона Fridmana(Friedman, 1970) da je: „Društvena odgovornost biznisa da poveća profit“ odnosno „da ostvari što veći profit za akcionare“(Friedman, 2005) bez ikakvog odobrenja i obaveza, većina kompanija svojim proizvodima i uslugama ne zadovoljavaju stvarne potrebe, već sve više rešavaju probleme koji nastaju od iskvarenog ekonomskog sistema (na primer: psiho i neurofarmaceutski proizvodi, funkcionalna hrana, energetska pića, luksuzni proizvodi sa preteranim cenama i dr.). Korporativni menadžeri su enormno plaćeni uprkos slabim rezultatima, dok se istovremeno hiljade ljudi otpušta zbog navodno neophodnih ušteda. Sve to ukazuje na opasnost da važna dostignuća, kao što su sloboda individualnog života, smanjenje ljudske patnje ili ublažavanje siromaštva, mogu biti poništena.

Tačno je da su se uslovi poslovanja značajno promenili. Intenzivnija konkurencija, zasićena tržišta i ogromni tehnološki napredak predstavljaju veliki izazov za svaki posao, ali to nisu opravdanja za ozbiljno narušeno moralno ponašanje brojnih kompanija. Logično, samo po sebi se nameće pitanje: „Gde je etika u takvoj ekonomiji“? Meran(1992) ističe da su upravo takvi fenomeni skrenuli pažnju na ponovno preispitivanje filozofske osnove poslovne etike. Göbel(1992) dodaje da: „U meri u kojoj se ispunjenje potreba ili zadovoljenje interesa za slobodan razvoj ličnosti i ostvarivanje načela racionalnosti za zaštitu ljudskog dostojanstva, shvataju kao etički principi, etički principi su svojstveni ekonomiji“. Etika kao naučna disciplina u principu može da uđe u odnos sa ekonomskom disciplinom (Simić, Teuta, Yang, 2019). Međutim, naučna veza između ekonomije i etike je uglavnom teško objašnjiva i u literaturi se opisuje kao napetost. Razmatranje etičke problematike ne znači odbacivanje postojeće tržišne ekonomije, već zauzimanje razumnog stava i neprihvatanje preterivanja u smislu stvaranja tržišnog društva. Građani zaslužuju moderno društvo u kome će biti slobodni, pa tržišna ekonomija mora da bude u duhu ljudske civilizacije.

Moral – konceptualno razgraničenje

Razumevanje poslovne etike započinje razumevanjem morala. Moral u najopštijem smislu predstavlja svest ljudi o dobru i zlu. Najčešće ga čine skup nepisanih pravila, običaja, navika i normi, koji su prihvaćeni u životu neke zajednice.(Alavuk, 2014) Moral ne postoji van vremena i prostora. Njegov nosilac je čovek i njegovo postojanje se vezuje za društvo.(Mihajlović, Stojanović, 2010) Moral određuje kako treba da bude ljudsko delovanje, a pripadnici zajednice prihvataju te principe i na taj način regulišu međuljudske odnose. Kada je reč o moralu, Miljević(2010) ukazuje na opšteprisutnu dilemu u ljudskom društvu (Milosavljević, Pantelejić, Međedović, 2019), koja se odnosi na razliku između onog što verujemo da je ispravno i onog što je stvarno ispravno. Pri rešavanja ove dileme bitno je uzeti u obzir subjektivno i objektivno ispravne radnje, odnosno stavove i namere kao sastavni deo moralnog delovanja. Moral se reflektuje kroz posebnu vrstu društvenih normi koje se nazivaju moralne norme ili pravila. Ona su tvorevina društva čiji je sadržaj u osnovi određen objektivnim zakonima društvenog razvoja. Pojedinci, društvene grupe i zajednice formiraju moralna shvatanja u zavisnosti od svog pogleda na svet. Pri tome, shvatanje dobra i zla zavisi od najopštijeg pogleda na svet čoveka kao pojedinca ili određene zajednice kao celine.(Pavlović, Branković, 2010) Za Hoffea(1992) moralna pitanja se javljaju i u odnosima pojedinaca sa samim sobom, posebno u međuljudskim odnosima, ali i u pitanjima odnosa ljudi prema prirodi. Razvojem društva menjala su se i moralna shvatanja, pa ne postoji univerzalni moralni sistem, koji bi važio u svim društvima i vremenima.

Moral i etika se često koriste naizmenično, što Jüssen(1984) objašnjava etimološkom strukturom grčke reči ethos i odgovarajućim latinskim prevodom mos/mores. On ističe da se moral i etika naizmenično koriste pod pojmom filozofija morala, koji je skovao Ciceron, od početka antike do srednjeg veka, dok se od 16. veka moral vraća na latinski pridev moralan (moral). U novijem značenju iz 17. veka, zasniva se na francuskoj reči moral.(Brink, 2000) Pored deskriptivne funkcije, pridev moralan se koristi kao moralno dobro u pozitivnom smislu. Frankena (1981) opisuje termin moralno u neutralnom smislu kao pripadnost moralu, dok se u Oxford English Dictionary(Chapman, 2015) moral definiše kao „principi koji se odnose na razliku između dobrog i lošeg ili dobrog ponašanja i lošeg ponašanja“. U aktuelnoj diskusiji, moral je mera po kojoj pojedinac sledi moralne norme podvrgavajući se moralnom principu.(Horn, 1996) U ovom kontekstu, norma (latinski: mera) je mera ili princip koji reguliše stav, delovanje i ponašanje ljudi, a u slučaju odstupanja adekvatne sankcije.(Berkel, & Herzog, 1997)

Poziv za etiku – znak vremena

Polazna tačka etike je moralno uverenje. Etička teorija nastoji da razvije opšte kriterijume za dobro, pravo, pravedno, koji su konzistentni sa nepodeljenim moralnim uverenjima i mogu da pruže smernice u svim situacijama gde su naši moralni stavovi neizvesni ili kontradiktorni.(NidaRümelin, 2005) Ovo objašnjenje pokazuje da etička teorija uzima moralnost kao predmet istraživanja, u smislu moralnih uverenja i akcija usidrenih u društvu, i precizno i evolutivno opisuje moralna uverenja i postupke u sistematskom kontekstu, ne prekidajući vezu sa duboko ukorenjenim moralnim normama.

Materijalnu etiku kao adjektivističku etiku, prvi koristi Aristotel koji formuliše etiku kao nezavisnu nauku pored ekonomije i politike unutar tzv. trojne ili tripartitne praktične filozofije. (Pieper, 1991) Sam pojam vuče poreklo od grčke reči ethos (mesto stanovanja), koja u objektivno smislu odgovara životu, a u subjektivnom smislu karakteru. Može se prevesti i kao moralna filozofija ili filozofija morala.(Honecker, 1993) U aktuelnoj diskusiji, termin etički se odnosi i na etiku i na moralnost (dobro), što jasno pokazuje da se moral i etika ne odnose samo na valjanost (deskriptivni aspekt), već i na validnost sistema (normativni aspekt).(Reiner, 1972) Za Laya (1989) etika se kao filozofska disciplina, bavi opisom, opravdanjem, legitimisanjem i kritikom normi, u meri u kojoj se one odnose na dobro.

Za Berkela i Herzoga (1997) etika obuhvata metodičko-disciplinarna razmišljanja o moralu i njegovim normama i upućuje na filozofsku refleksiju o moralu. Enderle(1991) kaže da je etika metodički nizvodno od morala, jer bez morala nedostaje referentni objekt refleksije. Spaemann(1982) vidi etiku kao rasuđivanje

o pitanju zajedničkog dobra. Horn(1996) označava etiku kao doktrinu o tome šta nije dozvoljeno. Pieper(1991) ističe da etika ne definiše materijalni sadržaj, već određuje kriterijume koji opredeljuju koji cilj treba da se prizna kao dobar cilj. Frankena(1981) sa aspekta metodološki-istraživačkih pravaca etike, razlikuje tri dimenzije etike:

1. Deskriptivna ili empirijska etika – uključuje opis, snimanje i objašnjavanje kulturno zavisnih vrednosti kao što su moralni kodeksi ili pravni sistemi kao moralni fenomeni u različitim kulturama i zajednicama;
2. Normativna etika – dobro utemeljeni moralni sudovi formulišu norme za moralno dobro, ispravno ili zapovedno delovanje, i služe ljudima za orijentaciju u različitim životnim situacijama;
3. Analitička etika ili metaetika – ispituje lingvističke elemente i funkciju etičkih izjava na višem nivou refleksije. Metaetika je teorija o etičkim teorijama. (Kliemt, 1987) Ova mlada naučna disciplina, tesno povezana sa analitičkom filozofijom, pored analize moralnih koncepata i struktura, bavi se epistemološkim, ontološkim i temeljenim teorijskim pitanjima. (Düwell, Hübenthal, Werner, 2006)

Razlika između etike i morala nije dosledno predstavljena u literaturi. Termin etika se odnosi isključivo na filozofsku nauku o moralnom delovanju čoveka, dok se moral odnosi na činjenje ili izostavljanje radnji.(Molitor, 1989) Zbog praktične orijentacije, etika reflektuje etičke forme i principe bez pozivanja na političke i verske autoritete ili tradicionalne navike. Za Höffea(1986) etičke izjave se zasnivaju na dobrim i pravednim postupcima i zahtevaju moralno opravdanje, pa u tom smislu, u etici ne postoje objektivne, već samo moralne vrednosti koje imaju intersubjektivnu validnost. Osnovno pitanje etičke refleksije je: Šta je moralno ispravno, a šta ne? Pri tome, pitanje se fokusira kako na akciju tako i na aktera. Zbog toga je jedan od osnovnih izazova za menadžment savremenih kompanija, uspostavljanje balansa između odgovornosti za efikasno ostvarivanje utvrđenih ciljeva i zadataka, s jedne, i etičkih kodeksa, s druge strane.(Belak, Hauptman, 2011)

Danas, kada je poziv za etikom sve glasniji, ne treba ga tumačiti kao neuspeh tradicionalnih moralnih sistema, niti kao modu, već kao znak vremena i promena. U svetlu pojačanog interesa za etiku, interesantna je Göbelova(1996) teza: „Sadašnjost nas prisiljava na etičko razmišljanje“, kojom on smatra da ljudski principijelni kosmopolitizam i sloboda prisiljavaju ljude da ostanu sposobni da deluju kroz odluke između dobra i zla, ispravnog i pogrešnog. Moralnu nesigurnost pojedinaca, čitavih grupa i društava ne treba tumačiti kao znak kraja morala, već kao razvojni, evolutivni izraz samog morala.

Poslovna etika kao etika delovanja

Poslovna etika je nastala razmatranjem odnosa između ekonomije i morala, moralnog statusa ekonomskih postupaka u praksi i moralnih svojstava tržišnih odnosa, karakterističnih za ekonomiju u kojoj veliki značaj ima privatna svojina i široka ekonomska sloboda.(Pavlović, Branković, 2010) U poslednje dve decenije zabeležene su brojne publikacije, sastanci i institucije, koji su se bavili etičkim temama, jer se razmatranje propratnih ekoloških i socijalnih efekata ekonomske aktivnosti može garantovati samo uključivanjem etike.(Kuhn, T. 1990)

Za Zieglera(1987), poslovna etika je doktrina dobronamerne i činjenično ispravne ekonomske akcije koja poštuje utvrđena pravila za štedljivu upotrebu oskudnih resursa. Homann(1993) poslovnu etiku shvata kao „refleks rastuće želje da se ekonomska aktivnost više okrene ka moralnim idealima kao što su humanost, solidarnost i odgovornost“. Meran(1992) je razume kao „disciplinu koja objašnjava na koji način ekonomsko razmišljanje i delovanje, kao i institucionalni poredak ekonomije, podležu moralnom sudu“. Koslowski(2001) poslovnu etiku vidi kao praktičnu disciplinu primene etike: „...koja primenjuje pristupe, instrumente i nudi pomoć etičke teorije pri donošenju odluka o pitanjima ekonomskog i korporativnog odlučivanja“. Etička ekonomija uključuje poslovnu etiku u nastojanju da sintetizuje etiku i ekonomiju. Na taj način, etičke komponente pronalaze svoj put u formiranju ekonomske teorije, npr. u razmatranju cenovnog sistema, sa idejom da se pozitivna ekonomija poveže sa etičkom tradicijom.

Ristić(2004) predmet poslovne etike vidi kao presek koji podrazumeva ukrštanje moralnih i ekonomskih aspekata poslovanja. Za Schumanna(2005) osnovni zadatak poslovne etike je: „da lokalizuje etičko-moralna problematična područja, da pokrene kritičku diskusiju o njima i da ih usmeri u interdisciplinarnom i metodološki otvorenom diskursu“. Zimmerli i Aßländer(2005) vide trostruki izazov sa kojim se suočava savremena poslovna etika:

1. Prvi – eksplozija znanja i tehnologije, na koju etika mora da reaguje sa pomakom od teorijske do praktične orijentacije u smislu problemski-orijentisane etike;
2. Drugi – različita suživotna uverenja se više ne mogu pratiti do konsenzusa, što sugeriše pomak u etičkim teorijama od monističkog do pluralističkog;
3. Treći – priznanje da je naše postojanje kao ekonomskih aktera naučno pitanje koje integriše prirodu i čoveka, zahteva da društvene i prirodne nauke budu bliže uključene u etičku teoriju.

Za Ulricha „nada za delovanje na osnovu formalnog etičkog sadržaja, sve više je iluzija“. Rakas(2011) potvrđuje stavom da je poslovna etika sve više utopija

civilizacijskog razvoja ljudskog društva, koje je pritisnuto brojnim problemima i nedoumicama, naglašenih kontrasta, i društva koje poništava vrednosti na kojima počiva.

U svakom slučaju, koncept poslovne etike ne odražava samo etičke temelje ekonomske aktivnosti, već nudi sveobuhvatnu tipologiju moralnih orijentacija za ljude koji su uključeni u moderno društvo zasnovano na njihovoj ulozi u društvu.(Beck, 2003) Integriranjem etike i ekonomije, u poslovnoj etici se traži odgovor na sve veću želju/potrebu za moralnim ponašanjem aktera, pa termin poslovna etika reflektuje nastavak normativnih orijentacija u neekonomskom smislu.(Mittelstraß, 1985) Specifičnosti poslovne etike leže u činjenici da osnovna orijentacija etike treba da se dopuni problemskom orijentacijom u ekonomskom kontekstu. Formalni (univerzalni) i materijalni (situacioni) principi su integrisani u poslovnu etiku kako bi se mogle donositi diferencirane i situaciono-specifične odluke.

Praktično sprovođenje etičkih principa u poslovnom svetu ključni je problem poslovne etike. Poslovna etika ne može da se izjednači sa čistom etikom, jer je polje njenog delovanje između težnje za dobiti i čistih etičkih principa.(Mikić, 2011) Etički principi daju temelje za savremene koncepte za rad, poslovanje i organizacije, s ciljem da se prošire individualni i korporativni prioriteti, izvan tradicionalnih poslovnih profitnih ciljeva i bogaćenja akcionara.(Chapman, 2015) Stoga, Becker(2002) smatra da: „Zbog dominacije ekonomskog razmišljanja u savremenoj tržišnoj privredi, etička orijentacija ne može objektivno da se definiše, ali u svakom konkretnom procesu donošenja odluka mora da se traži etička podrška“. Pitanje poslovne etike je diskutabilno pitanje kojim treba da se razjasni iz temelja sumnjiv odnos između ekonomske logike i etičkih razloga. Međutim, nije dovoljna samo etika u sferi ekonomske aktivnosti, jer ekonomska racionalnost uvek postoji, već je treba otkriti u ekonomskom razmišljanju i primeniti u svetlu etičkog razuma.

Primenjena poslovna etika

Nida-Rümelin(1996) još 1996. navodi da ne može biti poslovne etike bez primene, jer etička teorija može da se dokaže samo u aplikacijama. U tom smislu, teorijska i praktična etička pitanja ne formiraju dve disjunktne klase već kontinuum. Uspostavljeni odnosi ne teku od teorije do prakse, niti od prakse do teorije, već su vođeni sigurnošću moralnog uverenja. Primenjena poslovna etika reflektuje velike raznolikosti i različita konkretna iskustva životnog stila i društvenog života, i skeptična je prema opštim principima i tendenciji da se kompleksna moralna pitanja svedu na nekoliko tipičnih karakteristika. Teorija primenjene etike uzima u obzir raznolikost moralnih senzibiliteta i ostaje kritična prema preambicioznim teorijskim ciljevima. Odnos između etike i pragmatike se

može formulisati kao zadatak u kome se sposobnost i volja mogu pomiriti u praksi. Dok etika definiše vrhovnu dužnost, pragmatika teži da osigura odgovarajuću konkretizaciju moralnog principa ili konačnog praktičnog pravila. Pragmatika ima posredničku ulogu u interakciji između etike i istorijski konkretne moralne prakse. U smislu recipročnog odnosa, etika se oslanja na pragmatičnost u operacionalizaciji na principima etike.(Höffe, 1986)

Thurnherr(1998) smatra da se termin primenjena poslovna etika u uslovima savremene tržišne privrede ne koristi dosledno. Filozofski, pojam se može definisati na osnovu termina opšta etika i sveobuhvatnog konteksta etike kao discipline. Međutim, primenjena poslovna etika je „sistematska primena normativno-etičkih principa na prostorima delovanja, profesionalnim poljima i predmetnim oblastima“. Düwell(2011) dimenziju primene ne odvajava od opšteg konteksta etike, jer ona nije ograničena samo na pojedinačne oblasti delovanja, već na stvarni cilj svake etičke refleksije. Prema Düwellu primenjenu poslovnu etiku kao naučno polje delovanja ne treba shvatiti kao puku tehničku primenu etičkih teorija u bilo kojoj oblasti delovanja, već se radi o složenom odnosu između teorijskih razmišljanja o osnovnim konceptima i moralnim principima, s jedne, i pitanjima praktične orijentacije, s druge strane. Nida-Rümelin(1996) objašnjava primenjenu etiku, koja podstaknuta upotrebom moralnog razumevanja u društvu ima zadatak: „...da razvija nezavisne etičke teorije za specifične oblasti ljudske prakse, koristeći osnovu etike kao disciplinu praktične filozofije i različite empirijske individualne nauke“. Prema Steinmannu i Löhr(1994) teorija primenjene etike treba da bude u osnovi dizajnirana da posreduje između preduzetničkih i tržišnih usluga, s jedne, i sveobuhvatnog (etičkog) cilja osiguranja mira putem dijaloga, s druge strane.

Kada je reč o primeni poslovne etike u kompanijama, Steinmann i Olbrich(1998) podržavaju stav da: „... implementacija poslovne etike u suštini zavisi od unutrašnje motivacije zaposlenih, odnosno da deluju nezavisno od spoljnih uticaja“. Objašnjavajući ovakav stav, Steinmann i Löhr(1994) sugerišu tri pristupa u implementaciji poslovne etike:

1. Prema prvom pristupu – organizacija kao celina postaje etičko pitanje (u okviru kompanije se formiraju posebne strukture sa etičkom misijom, grade se spoljne, nezavisne etičke strukture koje nisu izložene internim pritiscima i strukturama moći, ili se radi na promeni ukupne organizacije, organizacione strukture i organizacione kulture, pri čemu je naglasak na eliminisanju nepovoljnih, ograničavajućih uslova, koji se nesvesno stvaraju tokom organizacionih struktura.
2. Prema drugom pristupu – posebna pažnja se posvećuje etičkom razvoju kadrova. Steinmann i Löhr pojašnjavaju: „...radi o obuci potencijala etičke refleksije i argumentativne kompetencije svih zaposlenih“;

3. Prema trećem pristupu – mora se osigurati usklađenost delovanja menadžmenta sa etičkim smernicama. Ovaj pristup podrazumeva stalno prilagođavanje spoljnim i unutrašnjim promenama u cilju uspešnog poslovanja. Etičko vođstvo je jedan od neophodnih preduslova za uspešno izvođenje etičkih zahteva, što znači da je etika menadžmenta neophodan deo poslovne etike.

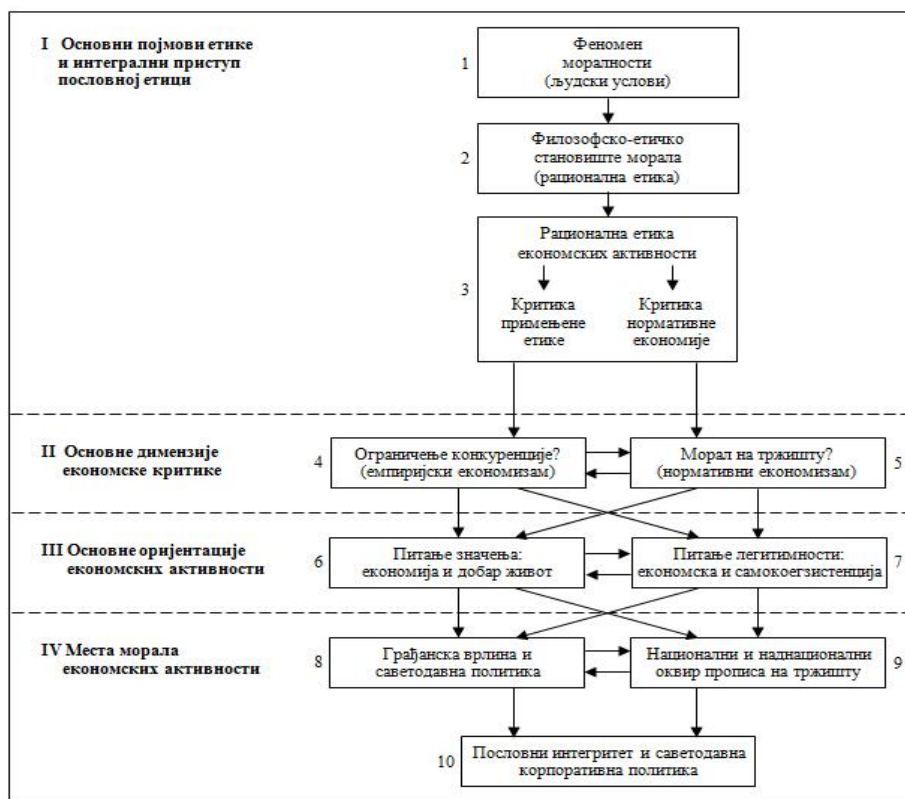
Primenjena poslovna etika fundira kao teorija ispravnog delovanja, razvija kriterijume i pruža orijentaciju za delovanje u situacijama moralnog donošenja odluka, i služi za koordinaciju aktivnosti kada se radi sa drugim ljudima. To je teorija koja uspostavlja norme koje kanališu akciona delovanja.

Integralna poslovna etika

Ulrich savremenu poslovnu etiku posmatra u svetlu činjenice da je reč o kritičkom razmišljanju u domenu refleksije ekonomije kao moćne ideologije i konstelacije različitih interesa. Etika racionalnih ekonomskih aktivnosti, označena kao integralna poslovna etika se shvata kao „...stalni proces bezuslovnog kritičkog promišljanja i stvaranja održivih normativnih uslova za mogućnosti ekonomije orijentisane na život“. Opšti metodološki cilj inovativnog koncepta integralne poslovne etike može se definisati u skladu sa izraženim brigama kritičko-normativnog razmišljanja, kao etičko-racionalna orijentacija političko-ekonomske misli. Naime, reč je o sposobnosti samostalnog razmišljanja i samostalnog donošenja odluka.(Oser, Althof, 1994)

Osnovne karakteristike integralne poslovne etike su kritika ekonomizma, obezbeđivanje primata politike nad ekonomijom i razvoj ekonomske racionalnosti u koncept praktične koristi. Cilj integralne poslovne etike je da svi (zaposleni, menadžeri, vlasnici, stejkholderi) budu svesni značenja i posledica etičkih pitanja u kontekstu trajnih ekonomskih posledica po preduzeće i društvo u celini.

Za Ulricha integralna poslovna etika je teorijski i praktični pogled o tome kako ekonomska akcija može da se integriše u opšti etički koncept ljudskog delovanja (slika 1).

Slika 1. Pregled sveobuhvatne klasifikacije integralne poslovne etike

Ulrich predlaže dizajniranje integralne poslovne etike u tri koraka:

1. Prvi korak – treba da osigura normativne zahteve poštene poslovne politike. Sve vrednosti koje je kompanija stvorila treba da ispunjavaju svrhu u smislu održivosti, na nivou ljudskih sredstava za život, ili daju poželjan doprinos iznad toga.
2. Drugi korak – odnosi se na političku suodgovornost na nivou kompanije i grane, koja zahteva aktivnu posvećenost kolektivnoj samo-posvećenosti etičkim principima na nivou grane. Usaglašavanjem etičkih industrijskih standarda i delotvornih zakonskih odredbi, problem moralnog slobodnog delovanja ne može u potpunosti da se eliminiše, ali može delotvorno da se obuzda.
3. Treći korak – koji obuhvata prethodna dva koraka je program etike. Da bi etički principi postali očigledni u svakoj oblasti i na svakom hijerarhijskom nivou, potrebno je stvoriti odgovarajuće strukturne i korporativne kulturne

preduslove. „Neophodno je dosledno dizajnirati strukture podsticaja tako da se etički odgovorno ponašanje nagrađuje, a nemilosrdno ponašanje koje je isključivo orijentisano ka ličnom obogaćivanju ili ciljevima karijere demotiviše“.

Put do programa integralne poslovne etike je pravi ako: „...kompanija dosledno želi da se prihvati i profiliše kao dobar korporativni građanin, koji je svojim integritetom i stvaranjem vrednosti zaslužio svoj ekonomski uspeh i ugled javnosti“. Prema Ulrichu ekonomske aktivnosti moraju da izdrže etičku procenu, zbog čega moralni standardi moraju da budu razmljivi za sve aktere. Za ekonomske aktivnosti integralna etika prvo traži razjašnjenje pitanja značenja. Uz pitanje značenja ispituje se forma ekonomskih aktivnosti koje su korisne za ljude, kao što je povećanje individualnog kvaliteta života. Ovo uključuje i pitanje vrednosti, koje se može posmatrati i kao pitanje budućeg dizajna života. Pitanje legitimnosti ekonomskih aktivnosti znači da se razjasni za koga se stvara vrednost, što se ogleda u društvenim pravilima u dobro uređenom društvu.

Etičku evaluaciju i dizajn okvira društvenog poretka za ekonomsku aktivnost, Ulrich naziva etički red i daje mu primat nad logikom tržišta. Tržišna ekonomija treba da služi i bude od vitalnog značaja za bolji život, odnosno radi se o upravljanju tržištem prema etičkim i praktičnim aspektima ljudske, društvene i ekološke održivosti. To je pitanje stava da bez etički-orijentisanih poslovnih ljudi u različitim slojevima društva, koji su u osnovi spremni na zdrav razum, etičke principe i prioritete nad sopstvenim ekonomskim interesima, verovatno da poslovna etika neće ni zaživeti u praksi.

Zaključak

Poslovna etika, sama po sebi nije potreban i dovoljan uslov za poslovni uspeh, jer uvažavanje etičkih principa ne znači direktno povećanje profita. U savremenom društvu koje je opterećeno brojnim krizama i protivrečnostima, korupcijom i neetičkim ponašanjem na lokalnom i globalnom nivou, poslovna etika može u poslovanju savremenih kompanija značajno da doprinosi njenom ugledu i uspehu. Koncept primenjene i integralne poslovne etike, zasnovan na praksi, ne odražava samo etičke temelje ekonomske aktivnosti, već nudi sveobuhvatnu tipologiju moralnih orijentacija za ljude koji su uključeni u savremeno društvo. Integrisanjem etike i ekonomije u poslovnu etiku, traži se odgovor na sve veću potrebu za moralnim ponašanjem aktera. Međutim, nije dovoljna samo etika u sferi ekonomske aktivnosti, jer ekonomska racionalnost uvek postoji, već je treba otkriti u ekonomskom razmišljanju i primeniti u svetlu etičkog razuma. Zbog toga je poslovna etika postala centralna tačka i epohalni izazov savremenog društva.

Literatura

1. Alavuk Đ., Petrevska, M. 2014. „Osnovni postulati poslovne etike i implementacija istih u turističkom poslovanju“, Ekonomija-teorija i praksa, Godina VII, broj 3., str. 40-53.
2. Beck, K. 2003. „Ethischer Universalismus als moralische Verunsicherung? Zur Diskussion um die Grundlegung der Moralerziehung“, Johannes Gutenberg-Universität Mainz, Reihe: Arbeitspapiere WP No. 44., S. 1-30.
3. Becker, E.H. 2002. „Das sozialwirtschaftliche Sechseck“, Lambertus Verlag GmbH, Freiburg.
4. Belak, J. and Hauptman, L. 2011: „Integral management approach: Business ethics and tax accounting as important enterprise success factors“. In: African Journal of Business Management, Vol. 5 (35), pp. 13449-13509.
5. Berkel, K. & Herzog, R. 1997. „Unternehmenskultur und Ethik“, Heidelberg: Sauer.
6. Brink, A. 2000. „Holistisches Shareholder-Value-Management: Eine regulative Idee für globales Management in ethischer Verantwortung“, Profession, No. 22, Rainer Hampp Verlag, München und Mering.
7. Göbel, E. 1992. „Wirtschaftsethik: Die verschiedenen Ansätze und der zwischen ihnen bestehende Zusammenhang“. In: Wirtschaftswissenschaftliches Studium, 21(6), S. 285-290.
8. Göbel, W. 1996. „Verortung. Zur Dringlichkeit ethischer Reflexion“. In: Gerfried, W. H., Laubach, T., Greis, A. (Hg.) 2000. „Theologische Ethik. Ein Werkbuch“, Tübingen, Basel, Verlag Francke, S. 12-28.
9. Düwell, M., Hübenthal, C. und Werner, H. M. 2006. „Ethik: Begriff-Geschichte-Theorie-Applikation“, In: Handbuch Ethik, Hrsg. von Düwell, M., Hübenthal, C. und Werner, H. M., 2. Auflage, Stuttgart und Weimar.
10. Düwell, M. 2011. Angewandte oder Bereichsspezifische Ethik, In: „Handbuch Ethik“, Hrsg. Düwell, M., Hübenthal, C. und Werner, H.M., Verlag Metzler, B.J., Stuttgart-Weimer, S. 243.
11. Enderle, G. 1991. „Zum Zusammenhang von Wirtschaftsethik, Unternehmensethik und Führungsethik“. In: Steinmann & Löhr (Hrsg.): „Unternehmensethik“, Stuttgart: Poeschel, S. 173-187.
12. Ziegler, A. 1987. „Unternehmensethik - Schöne Worte oder dringende Notwendigkeit?“, Beiträge und Berichte des Instituts für Wirtschaftsethik der Hochschule St. Gallen, Heft 17, St. Gallen.

13. Zimmerli, Ch. W. und Aßländer, S. M. 2005: „Wirtschaftsethik“, In: Angewandte Ethik. Die Bereichsethiken und ihre theoretische Fundierung. Ein Handbuch, 2. Auflage, Hrsg. Nida-Rümelin, J., Stuttgart.
14. Jüssen, G. et al. 1984. „Artikel 'Moral, moralisch, Moralphilosophie“, In: Ritter, J. & Gründer, K. (Hrsg.): „Historisches Wörterbuch der Philosophie“, Band 6, Basel: Schwabe, S. 149-153.
15. Kliemt, H. 1987. „Ökonomik und Ethik“. In: „Wirtschaftsstudium“, No. 16(3), S. 113-118.
16. Koslowski, P. 2001: „Wirtschaftsethik – Wo ist die Philosophie? Warum die Philosophie die Ökonomie nicht nur den Ökonomen überlassen kann“, In: Wirtschaftsethik - Wo ist die Philosophie?, Hrsg. Koslowski, P. Heidelberg.
17. Kuhn, T. 1990. „Unternehmensführung in der ökologischen Krise. Überlegungen zu einer Dichotomisierung umwelt-bewußten Managements“, Beiträge und Berichte des Instituts für Wirtschaftsethik der Hochschule St. Gallen, Nr. 41, St. Gallen.
18. Lay, R. 1989. „Ethik für Manager“, Düsseldorf et al.: Econ.
19. Meran, J. 1992. „Wirtschaftsethik. Über den Stand der Wiederentdeckung einer philosophischen Disziplin“, In: Wirtschaft und Ethik, Hrsg. Lenk, H. und Maring, M., Stuttgart.
20. Mićović S., Miletić J. (2019). Poslovni subjekt kao osnova održivosti razvoja. Održivi razvoj, 1(1), 41-49.
21. Miljević, M. 2010. „Poslovna etika i komuniciranje“, Univerzitet Singidunum, Fakultet za turistički i hotelijerski menadžment, Beograd.
22. Mikić, A. 2011. „Poslovna etika u biznisu 21. veka“, I Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju i životnom standardu EDASOL, Panevropski Univerzitet Banja Luka, 23-24. septembar, str. 370-376.
23. Milosavljević S., Pantelejić Đ., Međedović D. (2019). Primena i mogućnost unapređenja ekonomskih činilaca u realizaciji održivog razvoja. Održivi razvoj, 1(1), 7-14.
24. Mittelstraß, J. 1985. „Wirtschaftsethik als wissenschaftliche Disziplin?“. In: Enderle, G. (Hrsg.): „Ethik und Wirtschaftswissenschaft“, Berlin: Duncker und Humblot, S. 17-32.
25. Mihajlović, D. i Stojanović, D. 2010. „Poslovna etika i moral u biznisu“, Ekonomske teme, Broj 2, Ekonomski fakultet Niš, str. 241-252.
26. Molitor, B. 1989. „Wirtschaftsethik“, München.

27. Nida-Rümelin, J. 1996. Theoretische und angewandte Ethik: Paradigmen, Begründungen, Bereiche, In: „Angewandte Ethik“, S. 2-85.
28. Nida-Rümelin, J. 1996. „Angewandte Ethik, Die Bereichsethiken und ihre theoretische Fundierung“, Kröner, Stuttgart.
29. Nida-Rümelin, J. 2005. „Theoretische und angewandte Ethik: Paradigmen, Begründungen, Bereiche“, In: Angewandte Ethik. Die Bereichsethiken und ihre theoretische Fundierung. Ein Handbuch, 2. Auflage, Hrsg. von Nida-Rümelin, Stuttgart.
30. Oser, F. und Althof, W. 1994. „Moralische Selbstbestimmung. Modelle der Entwicklung und Erziehung im Wertebereich“, 2. Aufl., Stuttgart.
31. Pavlović, M./Branković, B. 2010. „Uloga etike u savremenom poslovanju“, 8. Međunarodna naučno stručna konferencija: Na putu ka dobru znanja, 24-26 septembar, Sremski Karlovci, str. 1-8.
32. Pieper, A. 1991. „Einführung in die Ethik“, Tübingen: Francke.
33. Rakas, S. 2011. „Globalna poslovna etika – realnost ili utopija“, Megatrend revija, Vol. 8, br. 2, str. 425-447., Univerzitet Megatrend, Beograd, Fakultet za poslovne studije.
34. Rebstock, W. 1988. „Unternehmensethik: Werte und Normen für die Unternehmung“, Spardorf.
35. Reiner, H. 1972. Artikel „Ethisch“. In: Ritter, J. (Hrsg.): „Historisches Wörterbuch der Philosophie“, Band 2, Basel: Schwabe, S. 809-811.
36. Riedel, M. 1979. „Norm und Werturteil, Grundprobleme der Ethik“, Stuttgart: Reclam.
37. Ristić, D. 2004. „Osnovi menadžmenta“, Novi Sad, Fakultet za menadžment.
38. Spaemann, R. 1982. „Moralische Grundbegriffe“, München: Beck.
39. Steinmann, H. und Löhr, A. 1994: „Grundlagen der Unternehmensethik“, 2. Auflage, Stuttgart, S. 146-205.
40. Steinmann, H. und Olbrich, T. 1998: „Ethik-Management: Integrierte Steuerung ethischer und ökonomischer Prozesse“, In: Umwelt und Wirtschaftsethik, Hrsg. Steinmann, H. und Wagner, R. G., Stuttgart.
41. Schumann, J. O. 2005: „Wirtschaftsethik und Politische Ökonomie in theoriegeschichtlicher Perspektive“, In: Das Ethische in der Ökonomie. Festschrift für Hans G. Nutzinger, Hrsg. Beschoner, T. und Eger, T. Marburg.
42. Simić N., Teuta K., Yang J. (2019). Regulatorni instrumenti održivog razvoja. Održivi razvoj, 1(1), 15-26.

43. Thurnherr, U. 1998. „Angewandte Ethik“, In: Philosophische Disziplinen. Ein Handbuch, Hrsg. von Pieper, A., Leipzig.
44. Ulrich, P. 1997. „Integrative Wirtschaftsethik. Grundlagen einer lebensdienlichen Ökonomie“, Bern, Stuttgart, Wien.
45. Ulrich, P. 2001: „Integrative Wirtschaftsethik. Grundlagen einer lebensdienlichen Ökonomie“, 3. Auflage, Bern, Stuttgart und Wien.
46. Ulrich, P. 2002: „Ethische Vernunft und ökonomische Rationalität zusammendenken. Ein Überblick über den St. Galler Ansatz der Integrativen Wirtschaftsethik“, Beiträge und Berichte des Instituts für Wirtschaftsethik der Universität St. Gallen.
47. Ulrich, P. 2005: „Zivilisierte Marktwirtschaft. Eine wirtschaftsethische Orientierung“, Freiburg, Basel und Wien.
48. Ulrich, P. 2008. „Integrative Wirtschaftsethik, Grundlagen einer lebensdienlichen Ökonomie“, 4. vollständig neu bearbeitete Auflage Haupt Verlag, Bern.
49. Ulrich, S. 2002. „Was ist Vernunft? Eine philosophische Einführung“, Verlag: Beck, H.C. Verlag; Auflage: 1., München.
50. Frankena, W. G. 1981. „Analytische Ethik. Eine Einführung“, München: Deutscher Taschenbuchverlag.
51. Friedman, M. 1970: „The Social Responsibility of Business is to Increase Its Profits“, The New York Times Magazine, p. 32.
52. Friedman, M. 2005: „Kapitalismus und Freiheit, von Martin, P.C. Auflage 2., München.
53. Honecker, M. 1993. Artikel „Ethik“. In: Homann, K. et al. (Hrsg.): „Lexikon der Wirtschaftsethik“, Freiburg et al.: Herder, S. 249-258.
54. Homann, K. 1993: „Wirtschaftsethik“, In: Lexikon der Wirtschaftsethik, Hrsg. Enderle, G. et al., Freiburg, Basel und Wien.
55. Horn, K. 1996. „Moral und Wirtschaft: zur Synthese von Ethik und Ökonomik in der modernen Wirtschaftsethik und zur Moral in der Wirtschaftstheorie und im Ordnungskonzept der Sozialen Marktwirtschaft“, Tübingen: Mohr.
56. Höffe, O. 1986. „Lexikon der Ethik“, München, Beck.
57. Höffe, O. 1992. „Lexikon der Ethik“, München: Beck.
58. Chapman, A. 2015. „Ethical leadership, decision-making and organizations“. In: http://www.businessballs.com/ethical_management_leadership.htm (preuzeto 13.10.2015)

BUSINESS ETHICS IN THE FUNCTION OF SUCCESSFUL BUSINESS OPERATIONS OF MODERN COMPANIES

Slobodan Rakić³, Vladimir Adamović⁴

Summary

More and more contemporary expresses the fear that the moral structure, which keeps society and people together, will rapidly collapse. Moral became an object itself, and even a problem. The modern market economy generates unstoppable economic growth, but from the point of view of practical benefits, it does not justify economic reasons as a whole. The ethical dimension of modern economy has been lost. A louder call for ethics is not a consequence of the failure of traditional moral systems, nor a trend, but a sign of the current time that forces for ethical thinking. The goal of the paper is not to show what is ethical and what not, but to help it easier to set up for itself what is ethical and what is unethical.

Key words: *market economy, ethics, business ethics, applied business ethics, integral business ethics.*

JEL: *M50, M59*

Datum prijema (Date recieved): 12.04.2019.

Datum prihvatanja (Date accepted): 24.06.2019.

³ Slobodan Rakić, Ph.D., professor, E address: bob13257@gmail.com

⁴ Assistant Professor, Vladimir Adamović, Ph.D., School of Academic Studies Dositej, Bulevar vojvode Putnika br. 7, Belgrade, Serbia, E address: vladimiradamovic1974@gmail.com

PRAVILA TEHNIČKE PRIPREME RADOVA

Ovo uputstvo za autore daje sve neophodne informacije, kao i šablon za pripremu radova pre podnošenja za publikovanje u časopisu ODITOR. Molimo Vas da maksimalno pažljivo pristupite korišćenju ovog dokumenta, odnosno da ga shvatite kao skup uputstava i praktičan primer koji u mnogome doprinosi lakšoj i efikasnijoj manipulaciji nad Vašim radom u svim fazama uređivanja časopisa. Radovi koji odstupaju od datog šablona se neće uzimati u razmatranje.

Format strane: *Width* 170 mm x *Height* 240 mm; **Margine:** gore/dole 20 mm, levo/desno 18 mm; **Layout:** *Header* 1,25cm, *Footer* 1,25cm; **Orientation:** Portrait. Preferira se **obim radova** do maksimalnih 30.000 karaktera (bez razmaka), odnosno 15 stranica. Radovi ne bi trebalo da budu kraći od 8 stranica. U zavisnosti od kvaliteta rada Uredništvo može prihvatiti i duže radove. Molimo Vas da radove pripremate na računaru u programu **Microsoft Word 2003** ili nekoj kasnijoj verziji ovog programa.

U nastavku sledi detaljan **Šablon** (tehničko uputstvo) za pravilnu pripremu radova za časopis ODITOR. Molimo Vas da maksimalno moguće poštujuete tehnička pravila data sledećim šablonom.

RULES FOR TECHNICAL PREPARATION OF ARTICLES

These Instructions will give all necessary information to author(s), as well as template for the articles preparation before their submission for publication in the journal Auditor. We are asking you to use this document with a maximal attention, in other words to realize it as a set of instructions and practical example that will contribute to easier and more efficient operation under your article within the all phases of journal editing. Articles that deviate from mentioned template are not be taken into consideration.

Page setup: **Paper size:** *width* 170 mm x *height* 240 mm; **Margins:** top/bottom 20 mm, left/right 18 mm; **Layout:** *header* 1,25cm, *footer* 1,25cm; **Orientation:** Portrait. Paper volume up to 30.000 characters (without spaces) or 15 pages is preferable. Articles should not be shorter than 8 pages. Depending on papers' quality, Editorial Board could also accept longer articles. Article has to be prepared electronically (on computer), in program **Microsoft Word 2003** or some later version of this program.

Below is a detail **Template** (technical instructions) for correct preparation of articles that will be submitted to the journal Auditor. You are asked to maximum possible follow the technical instruction given by the following template.

ŠABLON: NASLOV RADA (CENTRIRAN, TNR SIZE 12, BOLD, SVA SLOVA VELIKA, MAKSIMALNO DVA REDA)

Nikola Nikolić⁵, Petar Petrović⁶, Marko Marković⁷

Apstrakt

Poželjno je da rezime sadrži od 100 do 150 reči, te da sadrži sve bitne činjenice rada, poput cilja rada, korišćene metode, najvažnijih rezultata i osnovnih zaključaka autora.

Tokom pisanja rezimea treba koristiti slova Times New Roman (TNR), veličina fonta (font size) 12, Italic, ravnanje teksta Justify, a tekst rezimea pisati bez proreda (Line Spacing Single), sa razmakom od 6 pt između pasusa, bez uvlačenja prvog reda.

Izbegavajte korišćenje indeksa i specijalnih simbola u apstraktu, odnosno definišite sve skraćenice u apstraktu kada se prvi put upotrebe. Nemojte citirati reference u apstraktu.

Autori će naslov rada, rezime rada i ključne reči napisati na engleskom jeziku na kraju rada, ispod listinga korišćene literature. Tekst srpske i engleske verzije apstrakta i ključnih reči se moraju podudarati u svakom pogledu.

Ključne reči: navesti, maksimalno, pet, ključnih, reči.

JEL: (navesti JEL klasifikaciju rada na osnovu sadržaja a u skladu sa uputstvom) F16, M24 (www.aeaweb.org/jel/jel_class_system.php)

Uvod

Molimo Vas da striktno poštujete uputstva o formatiranju i stilove date u ovom šablonu. Ne menjajte veličinu fonta ili razmak redova da biste ubacili više teksta u uslovno ograničeni broj stranica.

Uredništvo organizuje proces recenziranja pristiglih radova i vrši odabir radova za publikovanje na osnovu urađenih recenzija, odnosno procenjenog kvaliteta radova od strane imenovanih recezenata. Međutim, krajnja odgovornost za poglede, originalnost i tvrdnje iznete u radovima počiva isključivo na autorima rada.

⁵ Vanredni profesor, dr Nikola Nikolić, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, Kamenička 6, Beograd, Srbija, Telefon: +381 11 555 22 33/lokal 28 228, E-mail: nikola.nikolic@iep.bg.ac.rs

⁶ Dr Petar Petrović, naučni saradnik, Centar za ekonomska i finansijska istraživanja, Bulevar Mihajla Pupina 10g/Vp 50, Telefon: +381 11 222 222, E-mail: petar.petrovic@gmail.com

⁷ Asistent, mr Marko Marković, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, Kamenička 6, Beograd, Srbija, Telefon: +381 64 111 22 33, E-mail: marko.markovic@gmail.com

Molimo Vas da poštujuete osnovna načela strukturiranja naučnih radova, odnosno trudite se koliko je to moguće da Vaš rad ima sledeće segmente: Uvod, Cilja rada i korišćena metodologija, Rezultati rada sa diskusijom, Zaključak, Literatura.

Tokom pisanja rada treba koristiti slova **Times New Roman (TNR)**, veličina fonta (**font size**) **12**, ravnanje teksta **Justify**, a tekst rada pisati bez proreda (**Line Spacing Single**), sa razmakom od **6 pt između pasusa, bez uvlačenja prvog reda**. Radovi se pišu na srpskom jeziku, osim za strane autore koji pišu na engleskom ili nekom drugom jeziku. Preporučljivo je rad pisati u trećem licu jednine ili množine. Pre slanja rada, obavezno proveriti pravopisne greške.

Podnaslovi se pišu fontom **Times New Roman**, veličina fonta (**font size**) **12, bold, centrirano**, samo prvo slovo veliko, razmak podnaslova i teksta iznad 12 pt (**before 12 pt**), a razmak podnaslova i teksta ispod 6 pt (**after 6 pt**). Molimo Vas koristiti prikazani stil pisanja u ovom šablonu.

Molimo Vas da definišete **skraćenice i akronime** prilikom prvog pojavljivanja u tekstu rada, čak i u slučaju da su već bili definisani u apstraktu rada. Ne koristite skraćenice u naslovu rada osim ukoliko se one apsolutno ne mogu izbeći

Radi unosa **jednačina i formula** u rad, koristite Microsoft Equation Editor ili dodatak za pisanje jednačina MathType (www.mathtype.com). Ne preporučuje se korišćenje ugrađenog editor jednačina iz programa Word 2007. Proverite da li ste definisali sve simbole u jednačini (neposredno posle jednačine).

Reference (autori citata) se navode direktno u tekstu rada u sledećem obliku (Nikolić, 2012; ili Nikolić, Petrović, 2012; ili Nikolić et al., 2012). Ne navodite ih kao indekse u četvrtastoj zagradi [3] ili u fusnoti. Trudite se da fusnotu koristite samo u slučaju bližih objašnjenja određenih pojmova, odnosno razjašnjenja realnih ili hipotetičkih situacija. Nemojte vršiti numeraciju stranica.

Tabele moraju biti formirane u tekstu rada, a ne preuzete u formi slika iz drugih materijala. Tabele unositi u sam tekst rada i numerisati ih prema redosledu njihovog pojavljivanja. Nazivi tabela moraju biti dati neposredno iznad tabele na koju se odnose. Koristite dole prikazani stil tokom njihovog formatiranja. Naslov tabela pisati sa razmakom 6 pt – iznad/before i 6pt – ispod/after, u fontu TNR, font size 12, ravnanje Justified. Tekst unutar tabela pisati fontom TNR, font size 9. Tekst u zaglavlju tabela boldirati. Izvor i potencijalne napomene pisati sa razmakom 6 pt ispod tabela (before). Izvore i napomene pisati u fontu TNR, font size 10, ravnanje Justified. Naredni pasus početi na razmaku od 6pt od izvora tabele ili napomene (after). Tokom pisanja rada u originalnom tekstu treba markirati poziv na određenu tabelu (*Table 5.*). Trudite se da se sve tabele u radu veličinom uklapaju u zadati format strane (Table properties – preferred width – max 97% - alignment: center). Sav tekst u poljima tabele treba unositi u formi (paragraph – spacing: before/after 0pt, line spacing: single). U slučaju da se

tabela lomi na narednu stranicu, molimo Vas da prelomljeni deo tabele na narednoj stranici bude praćen zaglavljem tabele.

Tabela 5. Troškovi distribucije dobara iz Subotice u maloprodajne objekte

Indikatori	Period			Ukupno
	Mesec 1	Mesec 2	Mesec 3	
Pređena razdaljina (km)	12.926	11.295	13.208	37.429
Korišćeno gorivo (litar)	3.231	2.823	3.302	9.356
Vrednost korišćenog goriva (RSD)	242.378	211.790	247.653	701.821
Ukupno provedeno vreme u vožnji (sati)	314	266	417	997
Vrednost ukupno provedenog vremena u vožnji (RSD)	47.048	39.890	62.570	149.508
Broj vožnji	98	77	102	277
Ukupna vrednost (RSD)	0	0	0	0
Broj preveženih paleti (komad)	1.179	976	1358	3.513
Ukupna prevežena količina (kg)	602.600	429.225	711.116	1.742.941
Suma (RSD)	974.222	870.864	1.100.813	2.945.899

Izvor: Nikolić, 2010;

Napomena: Vrednosti u tabeli ne sadrže porez na dodatu vrednost (PDV)

Grafike, dendrograme, dijagrame, šeme i slike treba unositi u sam tekst rada (ne koristiti opciju Float over text) i numerisati ih prema redosledu njihovog pojavljivanja. Njihovi nazivi se moraju pozicionirati neposredno iznad grafika, dendrograma, dijagrama, šeme ili slike na koju se odnose. Kod navođenja naslova, izvora i napomena koristiti isti stil koji je predhodno prikazan za formiranje tabele. Tokom pisanja rada u originalnom tekstu treba markirati pozive na određeni grafik, dendrogram, dijagram, šemu ili sliku (Graph 2.). Svi grafici, dendrogrami, dijagrami, šeme i slike u radu se svojom veličinom moraju uklapati u zadati format strane, te moraju biti centralno postavljeni. Fotografije nisu poželjne u predmetnom radu, a ukoliko se one ne mogu izbeći molimo Vas da koristite optimalnu rezoluciju (preniska rezolucija dovodi do pikselacije i krzavih ivica, dok previsoka samo povećava veličinu fajla bez doprinosa čitljivosti rada).

Kod pisanja zaključka rada, molimo Vas imajte na umu da iako **Zaključak** može dati sažeti pregled glavnih rezultata rada, nemojte ponavljati apstrakt na ovome mestu. Zaključak može objasniti značaj rada, dati preporuke za dalje delovanje ili predložiti dalji rad na obrađivanoj temi.

Literatura se navodi na kraju rada pre apstrakta na engleskom jeziku, abecednim redom, prema prezimenu autora. ***Molimo Vas da reference navodite u originalu (na jeziku na kome su objavljene) u obimu u kom su korišćene/citirane tokom pisanja rada.*** Literaturu navoditi u fontu TNR, font size 12, ravnanje Justified, sa međusobnim razmakom 3pt – iznad/before i 3pt – ispod/after. U svim literaturnim jedinicama koristiti **Čikaški šablon za stil**. Molimo Vas da navodite prezimena svih autora, a ne da koristite stil navođenja Nikolić et al. Nemojte kombinovati literaturne jedinice (pod jednim rednim brojem može biti samo jedna referenca) i uvek pišite pune naslove u radu korišćenih literaturnih jedinica. Ukoliko je korišćena/citirana literatura preuzeta iz internet publikacija, posle pravilno izvršenog imenovanja literaturne jedinice u zagradi se mora navesti kompletan link sa koga je materijal preuzet (dostupno na web sajtu: www.nikolanikolic.pdf). Molimo Vas pridržavajte se dole navedenih primera navođenja različitih tipova literaturnih jedinica i referenci.

Literatura

1. Nikolić N., M. Marković, i P. Petrović. 2016. Poreski bilans. Oditor 2, (1): 13-17.

Prilikom unošenja literaturnih jedinica unosite korišćenjem **Čikaškog šablona za stil**, minimum 10 literaturnih jedinica. Sva korišćena literatura mora biti citirana u radu.

TITLE OF THE ARTICLE (CENTRED, TNR, SIZE 12, BOLD, ALL CAPITAL LETTERS, MAXIMUM IN TWO LINES)

Summary

Summary in English which should be written at the end of the paper. It should contain the text which is the same as in the summary written in Serbian at the beginning of the paper.

Key words: *note, maximally, five, key, words.*

TEMPLATE: TITLE OF THE ARTICLE (CENTRED, TNR, SIZE 12, BOLD, ALL CAPITAL LETTERS)

Nik Holmes⁸, John Peters⁹

Abstract

It is desirable that Summary contains up to 150 words, as well as to contain all essential paper elements, such as goal(s), used method(s), important results and general authors' conclusion(s).

During the summary writing, it should be used font Times New Roman (TNR), font size 11, Italic, alignment text Justify, line spacing single, with spacing of 6 pt between paragraphs, without indentation of the first line.

Please, avoid the use of the indexes and special symbols within the Summary, and define all abbreviations whenever they are used for first time. Do not cite references in Summary.

Author(s) from Serbia are submitting article title, summary, key words and information about themselves on Serbian language at the end of the article, after the list of used literature. Text of the Serbian and English version of Summary must match in every sense.

Key words: *note, maximally, five, key, words.*

JEL: *F12, M24 (www.aeaweb.org/jel/jel_class_system.php)*

Introduction

During the article writing, it should be used font **Times New Roman (TNR)**, **font size 12**, alignment text **Justify**, **Line Spacing Single**, with **spacing of 6 pt between paragraphs, without indentation of the first line**. Articles should be written only in English. It is advisable to write the article in the third-person singular or plural with the use of active form. Before paper submission, please check grammatical and spelling mistakes by the spellchecker for the English language.

Sub-headings should be written by font **Times New Roman**, **font size 12, bold, centred**, only first letter capital, spacing between sub-heading and paragraph above 12

⁸ Nik Holmes Ph.D., Full Professor, Faculty of Economics, Christmas street no. 12, New York, USA, Phone: +xxx xx xxx xxx, E-mail: nik.holmes@gmail.com

⁹ John Peters Ph.D., Associate Professor, University of Technology, Napoleon street no. 1, Jassy, Moldavia, Phone: +xxx xx xxx xxx, E-mail: johnpeters@yahoo.com

pt (**before 12 pt**), and spacing between sub-heading and paragraph below 6 pt (**after 6 pt**). Please use the writing style presented in this template.

Please define **abbreviations and acronyms** during their first occurrence within the text, even in case that they were previously defined in article summary. Do not use abbreviations in article title, unless they can not be avoided.

For **equations and formulas** use the Microsoft Equation Editor or addition for equations writing Math Type (www.mathtype.com). Use of built-in equation editor within the program Word 2007 is not recommended. Please check if all symbols within the equations/formulas are defined (forthwith after equation/formula).

Reference (author(s) of quotes) has to be entered directly in the text of article in next form (Vall, 2014; or Parks, Robberts, 2016; or Nikolic et al., 2016). Please do not write them as indexes in square brackets [3] or in footnote. Try to use a footnote only in the case of closer explanation of certain terms, or clarification of real and hypothetic situations. Do not numerate the pages.

Table 5. The distribution cost

Indicators	Period			Total
	2013	2014	2015	
Fixed costs	12.926	11.295	13.208	37.429
Variable costs	3.231	2.823	3.302	9.356

Source: Nikolic, 2016;

Graphs, diagrams, schemes and pictures should be entered within the text of article (do not use option Float over text) and numerated according to order of their appearance. Their titles have to be positioned immediately above the graph, diagram, scheme or picture to which they relate. Please, have in mind that all titles, sources and notes have to be written by identical style which was used for tables formatting. During the article writing please mark in the main text all calls to a certain graph, diagram, scheme or picture (*Graph 2.*). All graphs, diagrams, schemes and pictures within the paper have to fit the specified format of the page, as well as they have been centrally positioned.

Literature has to be set at the end of article, in alphabetical order, according to the author's surname. *All references should be cited in original language (in the language on which are published before), in the volume in which are used within the manuscript preparation.* Literature units have to be written in font TNR, font size 11, alignment Justified, with mutual spacing of 3 pt - before/after.

Literature

1. Vall J. 2014. Accounting theory. Valid, New York.

2. Parks D., W. Robberts. 2016. Macroeconomic indicators. Finance 23, (4): 462-476.
3. Nikolić N., G. Marković, P. Petrović. 2016. Poreski bilans. Oditor 2, (1): 13-17.

ŠABLON: NASLOV RADA (CENTRIRAN, TNR SIZE 12, BOLD, SVA SLOVA VELIKA, MAKSIMALNO DVA REDA)

Rezime

Rezime na engleskom jeziku koji treba da bude upisan na kraju dokumenta. Treba da sadrži tekst koji je isti kao i u rezimeu pisanom na početku papira.

Ključne reči: navesti, maksimalno, pet, ključnih, reči.

JEL: (navesti JEL klasifikaciju rada na osnovu sadržaja a u skladu sa uputstvom) F16, M24 (www.aeaweb.org/jel/jel_class_system.php)